

ÖRÖKSÉG

2009. OKTÓBER
XIII. ÉVFOLYAM
10. SZÁM

M Ű E M L É K ■ R É G É S Z E T ■ M Ű T Á R G Y

A KULTURÁLIS ÖRÖKSÉGVÉDELMI HIVATAL TÁJÉKOZTATÓ FOLYÓIRATA ■ WWW.KOH.HU

TARTALOM

JEGYZET

Manci 2

NAPIRENDEN

Haladjon Ön is a korrall... /Marosi Ernő 3

Mit tekintünk hagyománynak
– elmondja Makovecz Imre 4

FÓRUM

A 2009. évi

Savaria Urbanisztikai Nyári Egyetem ajánlásai 6

XIV. Országos Főépítészeti Konferencia ajánlásai .. 7

Az OMK Szombathelyi Memoranduma 2009..... 8

Értékkörzés és fenntarthatóság 9

FIGYELŐ

A történeti települési tájak identitás-mintázatai

/Ilyés Zoltán 13

A történeti települési táj /Meggyesi Tamás 11

MŰHELY

Egy különleges lelet Aquincumból /Láng Orsolya 15

Kazinczy kertje /Szikra Éva 16

A 150 éves Ganz Kéregöntöde

és a 40 éves Öntödei Múzeum /Rainer Péter 17

A tízkastély /Nagy Zoltán 19

MAGYAR TÜKÖR

Etyek, Botpuszta,

középkori faluhely és templom /Nagy Levente 23

Üvegház a Vadász utcában /Gebauer Imola 24

PRO MEMORIA

Súlypontok 26

Az Európa Tanács feladata és a HEREIN II.

/Bozóki-Ernyey Katalin 27

FOTÓ: NAGY ZOLTÁN

A FERTŐRÁKOSI PÜSPÖKI PALOTA KÁPOLNÁJÁNAK MENNYEZETKÉPE

Manci

E számunk szerzői:

BOZÓKI-ERNYÉY KATALIN

régész, KÖH

FEHÉRVÁRI ZOLTÁN *művészettörténész,*

KÖH, Magyar Építészeti Múzeum

GEBAUER IMOLA

művészettörténész, KÖH

ILYÉS ZOLTÁN *geográfus,*

MTA Kisebbségkutató Intézet

LÁNG ORSOLYA

régész, K.Ö.Sz.

MAROSI ERNŐ dr., *művészettörténész,*

akadémikus, MTA

MEGGYESI TAMÁS dr.,

prof. emeritus, Budapest

NAGY GERGELY *építész,*

Az ICOMOS MNB elnöke

NAGY LEVENTE dr.,

régész, KÖH

NAGY ZOLTÁN *újságíró,*

KÖH, ÖRÖKSÉG

RAINER PÉTER

építész, Budapest

SZIKRA ÉVA

tájépítész, kertmérnök, KÖH

ÖRÖKSÉG

A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal

tájékoztatója – ISSN 1786-7894

Felelős kiadó: dr. Mezős Tamás elnök.

Szerkesztőbizottság: Balázsik Tamás,

Bálint Marianna, Bugár-Mészáros Károly,

Deák Ildikó, dr. Deme Péter (elnök),

dr. Durczi Zsuzsanna,

Farbakyné Deklava Lilla, Hack Róbert,

Nagy Gábor, Nagy Levente,

Özvegy Györgyi, Róna Katalin,

Turok Margit.

Alapító-főszerkesztő: Nagy Zoltán

A szerkesztőség címe:

1014 Budapest, Szentháromság tér 6.

Telefon: 224-5281, fax: 224-5282,

e-mail: orokseg@koh.hu

Laptervező: Lelkes Design Bt.,

e-mail: dlelkes@t-online.hu

Nyomdai kivitelezés: Mester Nyomda Kft.

Telefon: 455-5050

Tehát lezárták. Illetve csak félig zárták le, mert a villamosok és gyalogosok meg elszánt kerékpárosok azért közlekedhetnek rajta. Tényleg siralmas állapotban van, ijesztő képeket láhattunk a tévében az elrozsdásodott vastraverzekről, a porló aszfaltról és kövekről.

Pedig milyen szép volt hajdanán.

A köznyelv Mancinak becézte, akárcsak az 1945-ben ideiglenesen mellé épített kis pontonhidat is. Mára azok is elfelejtették, akik látták az ostrom idején megcsönkített, villamosokkal együtt vízbe csúszott szép ívű testét, s aztán háború után –, amikor úgyahogy rendbe hozták, s újra megindulhatott rajta a forgalom, mintegy jelképeként az iszonyú pusztítás után újra magához tért országnak – nem, nem: inkább a nemzetnek –, mert jelkép lett ez a híd is, mint oly sok minden akkoriban. Akkor, amikor már panaszkodni sem illet, mert mindenkinek volt valaki vagy valami vesztesége, hiszen annyi mindent veszítettünk, életben elsősorban, de tárgyokban, értékekben, anyagiakban is, s akkor most ott csücsülünk a romhalmaz tetején és zokogunk? – Na, azt már nem.

Nem illet sírni a pusztuláson, mert a zokogásból csak önsajnálát következik, nem élet. Sokat mond erről a korszokról az, hogy annyi vice talán soha nem született, mint akkor; hogy az újjáépített Margithidat újra Mancinak nevezték el; hogy a még megmaradt, s később „presszó“-vá alakított (züllött?) kávéházak újra megteltek egymást örömmel felfedező emberekkel (na meg seftelőkkel), s hogy évtizedekkel később Boldizsár Iván, a kitűnő író, újságíró – borzasztó, hogy magyarázni kell, ki volt ő – azt mesélte egyszer a Kortárs szerkesztőségében írók, újságírók népes karéjában, hogy a háborúból vesztesen kikerülő, romokban heverő országban már régen üvegezték az ablakokat – legalábbis ott, ahol volt ablakkeret –, míg a győztes Hollandiában még mindig csak az olajos papír járta.

Szóval a Manci.

A felrobbantott hidak közül először ponton-hidakon rohantak át az emberek, hogy megkeressék – megtalálják – szereteteiket, megnézzék: áll-e még a ház, ahol egykor laktak. Aztán felépült a Kossuth híd, amit később lebontottak (milyen jó lenne, ha most is állna, s ez még akkor is igaz, ha a közlekedési szakemberek mást mondanak!), aztán Karády búgta bele a nagy magyar éjszakába, hogy „Kigyúlt a fény, s a megszüpült új Lánchídon, mentünk, most már tudom az új világ (?) felé...” (Idézet fejből a rég össze-tört hajdani bakelit-lemezről.) Ő mindenesetre ment. Lantos Olivérrel együtt. Messzire.

A Margit hidat meg átadták. Ott volt, és tudósított róla Török Vidor bácsi, a magyar operatőrök egyik doyenje, akiről azt mesélték, hogy jószerivel még a vécére is vitte magával megbízható, öreg Arriflexét, egyikét azoknak a 16 mm-es filmmel működő kitűnő kameráknak, amelyekkel a haditudósítók is dolgoztak. Mindig nála volt, csak éppen akkor hagyta otthon, amikor a Duna parton sétálva szinte a szeme előtt robbantották fel a Margit hidat. Legenda vagy valóság? – Se non e vero, ben trovato, mondja az olasz, ha nem igaz, de legalább szépen hangzik. Ismerve Vidor bácsit, én elhiszem. Bizonyára jóvátétel volt számára, még ha szerény jóvátétel is, hogy tudósíthatott az újjáépített híd építéséről, s később az avatásáról is. Hogy kamerával kezében ott állhatott az új hídon. Filmezhetette az építést, látta az állványokat, az aszfaltozást, a sínek fektetését, a szalag átvágását. Az első villamos indulását. Az emberek örömteli arcát.

Manci történelme – Arany János Hídatavásától a német tűzszerészek robbantásán át az új, s reméljük: a megígért határidőben megtartandó legújabb avatásig – egy kicsit a főváros történelme is.

A szerkesztő

Haladjon Ön is a korrall...

Modernség és műemlékvédelem

A feltétlenül kötelező korszerűség fenti (reklám)szlogenjébe foglalt parancsnak egyszerűen, mégpedig megfelelő fogyasztói magatartással lehet engedelmessé válni: bár a márka már aligha aktuális, majdnem mindenki ki tudja egészíteni a rimelő sorral: „Süssön Váncza süttőporral!” Ugyanilyen biztatás a fogyasztásra: „Modern világ: az italunk Pepsi.” Bohumil Hrabal és Jiří Menzel Sörgyári capricciójából pedig azt is tudjuk, hogy a modernség beköszöntését mindennek a lerövidítése jelzi: a ló farkáé, a szoknyáé és a frizuráé éppúgy, mint az időé és a távolságé. Ennél szuggesztívebb és kedvesebb nosztalgiával aligha lehet érzékeltetni az ipari és a fogyasztói társadalom kezdeteinek hőskorát.

MAROSI ERNŐ

A modernség azonban nem mindig tűnt fel ilyen vonzó és pozitív színben: magát a megfelelő latin melléknevet (*modernus*) is hiába keressük a klasszikus szókincsben. Körülbelül az újnak a legfrissebb, az éppen szemünk előtt lévő, legdivatosabb változatát jelöli, amelyet éppen ezért nemcsak ámuló helyeslés, hanem fejesóváló, romlottságot (*perversitas*) emlegető idegenkedés is kísér. Ezt fejezi ki a köznyelvben gyakori, látszólag fölösleges jelzőhalmozásnak megjelenő szókapcsolat: „mai modern”. Mondhatnánk: hát persze, hogy mai, ha annyira modern, ha nem rejlene a „mai” hozzátételében egy relativizáló hangsúly is, mondván: ma ez a modern, tegnap más dívott, s ki tudja, mi jön még holnap. Így tekintve, a „modern” szó kortársaink értékrendjére utal, arra, amit a *contemporain*, *zeitgenössisch* stb. jelzők fejeznek ki (ezeket a magyarban az eredetileg főnév „kortárs” szó melléknévi használatával szokták visszaadni). Még a múzeumi szakemberek is elutasítják már a hagyományos „konzervátor” (a mi nyelvünkön „őr”, aki persze nem tévesztendő össze a múzeumi teremőrrel, de nem is okvetlenül konzervatív) címet, szívesebben veszik, ha „kurátornak” (eredetileg egyházközségek, gyülekezetek gondnokai pompáztak vele, pl. festett famennyezetek mesterkaszottáin) titulálják őket. – Nagy a korszerűség parancsának a hatalma!

Kezdetben volt a megkülönböztetés mind a régi, mind az új dolgok jónak és kevésbé jónak ítélt változata között. Erre a megkülönböztetésre a középkorban és különösen a reneszánsz idején került sor, hiszen éppen akkor vált nyilvánvalóvá az az ellentmondás, hogy az újítás valójában valamilyen réginek az újjászületésében állt. Ezért tettek különbséget egyszerűen ócska, elavult régi (*vetus*, *vecchio*) és – esetleg még régebbi – értékes, feltétlenül követendő antik (*antico*) között. Ez a két fogalom az alapja annak az értékrendnek, amelyet a római műemlékek védelmét kezdeményező, X. Leó pápának címzett (a 16. század második évtizedében, talán Raffaello által írt) emlékirat dolgozott ki. Ugyanitt esett szó az újnak a kétségtelen pozitív (*novus*) mellett értéktelen fajtájáról is (*bodiernus*, *moderno*), amelyet inkább gyomlálni kell ahhoz, hogy jobban érvényesüljön az antikvitás. Pozitívabb értelmet csak később nyert a jelző. A művészet-szemlélet vonatkozásában kimutathatóan leghamarabb a francia művészeti akadémián, a 17. század végén folyt viták során, amikor az építész, Charles Perrault (*Parallèles des anciens et modernes*, 1688-97)

nyomán bontakozott ki a *Querelle des anciens et modernes* címen ismert vita. Az ekkor vitatott állítás az volt, hogy az újkor felülmúlja az antikvitást, már csak felhalmozott tudásanyagának nagysága révén is, tehát a 16. századi olaszok jobbaktak, mint az antik mesterek, s Perrault (17. századi) jelenkora felülmúlta az itáliai Cinquecentót. – Nem teljesen ismeretlen álláspont: egészen más emlékekkel kapcsolatban és más körülmények között a 19. századi középkori historizmus (s ennek műemlékvédelme) is fölényben érezte magát a romanika és a gótika mestereivel szemben, s e fölénynek tudatában bátran merészkedett akár „kijavítani” is alkotásaikat.

A tulajdonképpeni modernség korszaka azonban a 19. század második felében következett be a művészetben. Charles Baudelaire „a modern élet lefésztését” követelte, s ennek a követelménynek tett eleget – s váltott ki botrányt éppen ezzel – Manet Olympiája 1863-ban. A nagyvárosi életforma és a társadalom igényei uralkodóvá váltak a művészetben, s a művészeti modernség különösen a 20. században a fejlődés feltétlen igénylésével kapcsolódott össze. Az avantgarde művészeti mozgalmak a technikai és a társadalmi fejlődés ideáljaival, a – szükség esetén forradalmi – konstruktív megújítás követelésével léptek fel, s fonódtak össze a haladás gondolatával. A mérnök („a szebb jövő mérnöke”) lett az ideál és a főszereplő. Ez a haladás-elképzelés idővel éppúgy diszkreditálódott, mint az emberi nem boldogításának azon utópiái, amelyeknek kísérleti megvalósítása emberek millióinak életét s az ember természeti környezete egy részének pusztulását is követelte. A modernizmus s a művészeti modernség korszakát ma a 19. század vége s a 20. század lezárt korszakának tekintjük, mind történeti mind művészettörténeti szempontból. A 20. század utolsó harmadában a posztmodern elmélete számolt le a művészet embert formáló és társadalmat átalakító küldetésének s az egyenes vonalú technikai haladásnak gondolatával, és szabadította fel a művészt önkifejezése formáinak megválasztásában, a korlátlan történelmi tájékozódásban.

A modernség problémája nem került el a műemlékvédelmet sem, számos mély ellentmondást keltve. A legnagyobb az az ellentmondás, amely a múlt emlékei tudományosan rekonstruálható eredeti alakjának, illetve képeinek rekonstrukciója és e rekonstrukció modern anyagai (beton, acél, üveg, műanyag stb.), illetve technológiai között feszül. Ezeket köztudomásúlag a történelmi értékek modern életbe való beillesztésének eszközeiként s egyben az interpretáció „összintességének” mutatóiként becsülték igen nagyra – a műemlékvédelem hivata-

los nemzetközi szabályzataiban is. Azt az alapvető ellentmondást, amely nem az alkalmazott eszközökben, hanem a jelen értékeinek múltba vetítésében magában rejlik (ez a historizálás ugyanis ellentmond a modernségnek magának), nem szüntetik meg az eljárás állítólagos hitelességére való hivatkozások. Mára a modernség korszakának produktumai is történelmi-művészettörténeti értékek hordozóiként jelennek meg előttünk, s éppúgy műemléki védelmet igényelnek, mint a modernizmus szellemében és formarendjében rekonstruált (azaz:

a modernség kánonjába illesztett) régebbi emlékek. A modern korszak lezárultának következtetéseit a műemlékvédelem gyakorlata azonban egyelőre nem vonta le – ha csak nem a piacra és a fogyasztói társadalomra tekintettel. Ez elmékedések elején a modernségnek erre a triviális értelmezésére utalunk – csak remélni lehet, hogy a műemlékvédelem nem válik történelmi eredetű (de – a reklámszövegek kifejezésével: „újszerű“ megjelenésű) fogyasztási javak szupermarketjévé. ■

Mit tekintünk hagyománynak

– avagy Makovecz Imre az archetípusról, a történelemtől és a műveltségről

Ezt nehéz meghatározni egy olyan országban, ahol évtizedeken keresztül meghamisították a történelmet s a kialakult értékrendet társadalmi kontraszelekciónal felszámolták. Az ötvenes években a kommunizisták kinevezték a proletariátust a társadalom vezető osztályának, és a korábbi szellemi és anyagi struktúráját képviselő réteget lumpenproletárrá változtatták. Ezeknek a családoknak gyerekei nem tanulhattak tovább. A mai értelmiség jelentős része múlt nélküli család gyermeke, aki otthonról nem természetes levegőként szívta be Magyarország történelmét és a nemzetet meghatározó kultúráját. Éppen ezért ma reális magyar történelemtől és művelődéstörténetről beszélni szinte lehetetlen. A magyarság Szent István óta tudja, hogy az a nemzet erős, amelyben több nemzet is jelen van, ezért uralkodott itt évszázadokon át toleráns magatartás. Gondoljunk akár a kunokra, rácokra, tótokra vagy az oláhokra. Ma egyik utódállamban élő magyar sem képzele, hogy most, Trianon után úgy bánnak velük, ahogy annak idején ők a nemzetiségekkel! Az igazságszolgáltatás akkor jogegyenlőséget tudott tartani, egyenlő esélyek világát. Ezt ma eltitkolják előlünk. Míután Trianonban szétvágták Magyarországot, s a Kárpát-medencében még a 19. században kiépült sugaras-gyűrűs közlekedési és közigaz-

gatási rendszer harmadik gyűrűje előtt lemetstették az országot, ennek következményeként Szatmárnémeti, Nagyvárad, Arad, Szabadka stb. természetes gazdasági, társadalmi kapcsolataikkal leszakadtak a maradék országról, és a keleti végeken, Szabolcsban, Szatmárban peremterületet hoztak létre. Ugyanez következett minden határ mentén. Légüres területek alakultak ki. Mindezek ellenére húsz év alatt működőképes iskolahálózat, oktatási rendszer épült fel Klebelsberg Kunó miniszter irányítása alatt. A rendszerváltás óta ugyanennyi idő telt el, mégis lejjebb vagyunk, mint voltunk előtte. Lehet, hogy kicsit sokat beszéltem erről, de a kultúráról, a hagyományokról úgy beszélni, hogy nem ejtünk szót Magyarország helyzetéről, nem lehet.

A hagyományok megszakadását hadd illusztráljam egy példával. Ha egy családi ház tervezésével megkeresnek – többnyire a férfi –, megkérdem, hol az asszony. Mert az asszony nélkül nem dolgozom. Ő tudja, hogyan akarnak élni, ő szervezi a család otthoni életét. Megkérem, rajzolja le, amit gondol. Rajzol egy kört, azt mondja, itt vagyunk mi, ide jön mindenki. Aztán a körhöz még kisebb köröket rajzol, s kialakult egy napraforgó-féle ákom-bákom. Ez a napraforgó a parasztház. Ahol a tornácon keresztül belépünk az életbe, mert a konyhának ez a neve, hogy élet, ahol mindaz ott van, amit ez az asszony elmondott. Ehhez kapcsolódnak a többi helyiségek, ez az elemi egysége egy lakásnak, s nem a 110 cm széles előszoba, ahol minden útban van. Ebből indulok ki, így tervezem meg a házat, ahol az ő élettere érvényesül. Így tudunk odatalálni ahhoz az *archetípus*hoz, ami a parasztház, vagy kismesesi kúria, vagy éppen a nagykastély. Valahonnan innen kell kiindulni. Ez azonban nem azt jelenti, hogy barokk kastélyokat vagy parasztház formájú házakat kell tervezni, de meg kell felelnünk, az elemi, több ezer éves hagyományra épülő emberi gondolkodásnak és igényrendszernek. Annak, amit az ember a génjeiben hordoz. Valójában ezért kell a műveltség, ezért kell egy nép múltjába, történelmébe ágyazottan gondolkodni. Ezért kell a magyar építészettörténetet ismerni. Ha erre figyelünk, ehhez már csak a magyar nyelvet kell hozzávenni, hogy képet alkothassunk arról, hogy miféle hagyományt őriz a nyelv – a tárgyi relikviákon kívül. A ház, a maga sajátos képes nyelvével: antropomorf. Az ajtónak szárnya, az ablaknak szeme, az épület-

A Hagymabáz Makón

nek homloka, az oszlopnak feje és törzse és lába van. A tető kontyolt és gerince van. Ha ezeket a szavakat összerakva elvonatkoztatunk a megszokásainktól, s képzeletünket szabadjára engedjük, akkor miféle építményt látunk magunk előtt? Olyant, *akinek* szeme van, feje, homloka, szárnya, törzse, lába stb.. Mert a magyar nyelv ősi, nem tudjuk, mikori világot őriz! A magyar nyelv ugyanis nem a semmiből jött létre, hanem annak az ősi világnak nyelvi tükörképe, azt akarja megjeleníteni a múlttal és a jövővel egyetemben a magyar szerves építészetben. Arról szól a történet, amit Bartók zenéje sugall, amit a magyar pentatónia őriz. Ugyanúgy egy archetípust kíván felemelni abból a szemétből, amelybe a 20. századi manipuláció lökte – vissza a természetes emberi emlékezés és egzisztencia világába.

Az új irányzatokban, amelyeket továbbvisznek majd, nem érzem az igazi szellemiséget. Az építész is csak a külsődleges jegyeket vette át. Ilyenek a tornyocskák, a kvázi kastélyok, amelyek soha nem szervesülnek a körülöttük levő világgal. Az újkori hagyományvilágot voltaképpen a Bauhauszal kell kezdeni. Egy orosz festő megfestette a fehér négyzetet és a fekete négyzetet. Azt mondta, hogy a fehér négyzet a tiszta világ, s a tartalmas semmiben a tiszta érzékenység van benne. Ezt vette át a Bauhaus azzal, hogy ezt a tiszta érzékenységet kell produkálni, és megtölteni funkcióval, racionális elmével, gondolva persze arra is, hogy az érzékeny fehér módot ad a szabadság érvényesülésére. Ez tiszta gondolat volt, s Magyarországon kitűnő követői voltak – gondoljunk csak Molnár Farkasra és a többiekre. Ez a gondolkodásmód azonban tehetség híján megbukott. Persze nem csak tehetség híján, hiszen ehhez az utódok autentikus 20. századi műveltsége is kellett volna. A magyartól azonban ez a gondolkodás merőben idegen. Csontváryt hozom ide: a magyar szélsőséges szűrrealizmusban éli meg az életet. Az elmúlt húsz évünk drámája is szűreális történet, a titkosszolgálati háttérhatalmi impulzusaival együtt, úgy, ahogy van.

Legújabb kori építészet – mondjuk, az elmúlt 20 évre visszatekintve – sokféle van. A megrendelőt minden körülmények között kiszolgáló építész a pénz hatalom szolgálatában áll, ugyanúgy gondolkodik, mint a gépkocsi- vagy a divat-termékek tervezői, tehát jó teljesítményképeségű, de rendkívül gyorsan romló produkciókat hoz létre, hogy gyorsan kelljen újat építeni. Ezt írja elő a társadalom dramaturgiája. Acélból, üvegből, számítógép sugallta geometriából kell összekutyni azt, amit ma

„Olyan, mint ha a templom is imádkozna...”
– mondta egy francia újságíró

A paksi
Szentlélek
templom

Fotók:
Wikipédia
Commons

ez az építészet produkál. Ez valójában nem építészet. Semmi köze sincs a hagyományos magyar világgéphez, gondolkodásmódhoz.

A műemlék kérdése elsősorban tudati kérdés. Tessek megnézni, milyen volt a szerencsi fürdő, mielőtt Salamin Feri hozzányúlt volna! Amikor a régi épületet rendbe hozta, kiderült, hogy az egy gyönyörű ház. Az emberek tátott szájjal nézték, és közben talán eszükbe jutott az is, hogy a fürdő valaha elegáns társadalmi élet színtere is volt, ahová társaságok jártak és beszélgettek, akár a rómaiak. Igen, ez is része volt a hagyományos életformának! Lehet félmegtelenül is elegánsan viselkedni. Talán furcsa, hogy idekapcsolom, de a műemlékvédelem lényege annak az eleven múltnak megjelenítése, amelyet elvettek tőlünk. Ha valaki csak egy oszlopféjet vagy egy falmaradványt lát s nem látja, nem tudja mögötte azt a világot, amelyben az az oszlop, fal, akármű készült, nem érzi a hagyomány, a múlt, a történelem megtartó erejét. Régi épületeink múltunkat, apáink, dédapáink világát, múltját hozzák közel hozzánk, s teszik érthetőbbé. ■

– jegyezte a szerkesztő –

Műtárgy gyarapítás a Magyar Építészeti Múzeumban

Ínséges időkben a műtárgy gyarapítás új módját választotta a Magyar Építészeti Múzeum. *Novák Ede* (1888-1951) építész leszármazottai ajánlották fel az építész hagyatékából származó fényképanyagot, amely a Barát és Novák építésziroda 1911 és 1945 közötti időszakáról és Novák Ede 1945 utáni néhány alkotásáról készült, annak fejében, hogy a Múzeum rendezzen kiállítást belőle. A kiállítás október 12-én nyílt meg a TIT Bocskai úti épületben, amelyet Novák Ede és *Hámor (Hamburger) István* közösen tervezett – eredetileg lágymányosi zsinagógának. Az archív képeket *Berger Rezső*, *Kozelka Tivadár* és *Seidner Zoltán* fényképészek készítették, jól kiegészítve a múzeum gyűjteményében megtalálható Kozelka és Seidner anyagot. Az archív képeket az épületek mai állapotáról készült felvételek és néhány fontosabb épületről Budapest Főváros Levéltárában található engedélyezési tervek másolata egészíti ki. – *Febérvári* –

A Memorandumok elé

Minden kor átmeneti, csak a változás állandó. Ha épített értékeinket nézzük, most bármerre fordulunk, úgy tetszik, mintha már a változási lehetőségeknek is a végére érnének, mindenben az utolsó órában vagyunk. Ez különösen igaz, ha épített örökségünk jövőjéről beszélünk. Ezt az érzést csak erősítik az elmúlt négy hónapban született rendkívüli felbívások.

Építészek, városépítészek, néprajzosok, műemlékvédők tartották évi rendes, vagy rendkívüli találkozójukat. Talán még sobasem történt, hogy a konferenciákat követő záródokumentumok hangja ennyire összecsendjen. Talán azért mert látszik, hogy egyre nagyobb veszélyben vannak még megmaradt értékeink. A városok átalakulása, az átgondolatlan városfejlesztésnek vélt beavatkozások helyrehozhatatlan változásokat eredményeznek. A hagyományos értékek, a táj, a települési táj, a településszerkezet, köztereink kerülhetnek most végveszélybe. A települések átértékelődése, a gondolatvilág átrendeződése, az értékrendek változása soba nem látott fejlesztési lehetőség kíván a társadalom minden részétől. Még megmaradt értékeink tűnhetnek végleg el, ha nem történik meg a kívánt szemléletváltás. A műemlékvédelem értékelemző és érték-alapú szemlélete egyre fontosabb, hogy összhangba kerüljön a település-fejlesztéssel, a gazdaság teremtette körülményekkel, a jelen társadalmi környezet adta lehetőségekkel és kívánalmakkal.

Az erőszakos és átgondolatlan fejlesztések hatására született megújulásnak vélt beavatkozások egyre gyakrabban fordulnak elő. Ezek példája megköveteli, hogy minden szinten újragondoljuk a célokat, a feladatokat. A dokumentumok egymást erősítve hívják fel a figyelmet a szakma, a társadalom összefogásának a szükségességére. Az építészek megtették az első lépést, de elengedhetetlen a folytatás.

Nagy Gergely

Az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság elnöke

A 2009. évi Savaria Urbanisztikai Nyári Egyetem ajánlásai

A 42. Savaria Urbanisztikai Nyári Egyetem témája „A TÖRTÉNEI TELEPÜLÉSI TÁJ” volt, melynek háttérét az UNESCO égisze alatt 2005-ben megfogalmazott ún. Bécsi Memorandum képviseli. A Bécsi Memorandum maga világörökségi helyszínekre vonatkozik, de szemlélete és elvei szakmailag minden történeti jellegű településre vagy városrészre érvényes.

A rendezvényen az előadások, a kerekasztal beszélgetések, valamint az esettanulmányok bemutatása során számos elvi, gyakorlati és aktuális szakmapolitikai kérdést vitattak meg, amelyek közül a Savaria Urbanisztikai Nyári Egyetem a következő gondolatokat ajánlja az önkormányzatok, a kormányzati szervek, a civil szervezetek, illetve a témában érintett szakemberek figyelmébe:

1. A települési táj egy településnek a társadalmi és gazdasági folyamatok eredményeképpen a természeti és az épített környezet egymásra hatásából létrejött aktuális állapota. Miután minden táj történetileg alakult, illetve alakul, ezért a „történeti települési táj” fogalmát célszerű elsősorban a védelmet igénylő területekre fenntartani.

3. A települési táj kifejezés nem azonos a városképpel. Míg a városkép statikus, látvány-orientált fogalom, addig a települési táj dinamikus, a látvány mögött meghúzódó, egymásra rétegződő táji, településszerkezeti, kulturális és gazdasági jelentés-rétegeket is magába foglalja. A települési táj még a történeti múlttal rendelkező települések esetében sem egy beállt helyzetet, hanem egy folyamatosan változó valóságnak egy adott pillanatban megismerhető állapotát jelenti.

4. A települési tájak identitás-rétegei között tudatosítani kell a táji és az antropogén elemeket is.

Ezek közt különösen jelentősek a kultúrtáj karaktere, a vízfolyások, a határhasználat, a történelmi útvonalak, a telekrendszer, a beépítési kultúrák, valamint a szubkultúrák jelenléte. A hely karaktere regionális, (mikro)térsgéi, települési, városrészi, illetve tömbönkénti, telkenkénti és épület-szinten is értelmezhető.

5. Az utóbbi évtizedekben sajnálatos módon felgyorsult a tradicionális települési struktúrák felbomlása. A településtervezésnek a történeti települési tájknál is elő kell segítenie egyrészt az új használati igények megjelenését, továbbá a korszerű infrastruktúra létesítmények és az új építmények megvalósítását, másrészt ezzel együtt biztosítani kell azok harmonikus beilleszkedését a történeti városszövetbe.

6. A 21. század egyik legnagyobb kihívását a lokalitás szerepének növekedése, a megközelíthetőség minősége, a helyi közlekedés szerepének átértéke-

lódése, a kikapacitású, de nagyobb gyakoriságú közösségi közlekedési formák megjelenése, valamint a közterületek igényesebb kialakításának igénye jelentik. Ezen elvek a történeti települési tájak esetében is alkalmazandók, de körültekintő kezelést igényelnek.

7. A történeti települési tájak értékőrző fejlesztésének egyik nagy hiányossága Magyarországon, hogy a fejlesztés szereplői között kívánatos együttműködés, partnerségi viszony színvonala nem felel meg a mai minőségi igényeknek, egyúttal a szakági szemlélet integrálása is szükséges. Az együtt-

működés során azt kell keresni, mit hogyan lehet megvalósítani, nem pedig azt, mit miért nem.

8. A történeti települési tájakon belül megjelenő fejlesztési akciók csak akkor tekinthetők minőségi fejlesztésnek, ha azok egyrészt a hely szelleméhez igazodnak, másrészt a helyi közösség akaratából fakadnak. Nem szabad megvalósítani az olyan beruházásokat, amelyek kizárólag az ingatlanspekuláció rövidtávú érdekeit szolgálják.

Szombathely, 2009. augusztus
A Savaria Urbanisztikai Nyári Égyetemmel kapcsolatos információk a <http://vasitit.hu> honlapon ■

XIV. Országos Főépítészeti Konferencia ajánlásai

Minden település egyszeri és megismételhetetlen, ez értékének gyökere!

A Hajdúböszörmény városában 2009. augusztus 26-28. között megrendezett XIV. Országos Főépítészeti Konferencia témája: „A hely öröksége – az örökség helye“, mottója: „Identitás nélkül nem lebeteséges harmonikus fejlődés“ volt.

1. A táj, a kultúra és az identitás szorosan összefüggenek, hiszen az emberek által lakott és használt tájat a kultúra avatja önazonosságtudatot érlelő, egyedi karakterűvé. Az építészeti kultúra, mint az egyetemes kultúra része – tájalakító, nyoma minden emberlaktá helyen megtalálható, sajátosságai pedig az adott hely örökségének meghatározó elemei.

2. A kultúrák egymásra-hatásának következtében és a gyorsuló globalizáció hatására egyre gyakrabban tapasztalható, hogy a történelmi előzményeken alapuló, helyi identitást tükröző települési környezet veszít egyediségéből, értékei eltorzulnak, vagy el is pusztulnak, ezért a negatív hatások ellen tudatosan és fokozottan védekezni kell.

3. Erősíteni kell azokat a kezdeményezéseket, amelyek az identitás újraélesztését, erősítését szolgálják, ami segíti a területen élők önbecsülésének és az adott táj megbecsülésének növekedését is. Ha az embereknek lehetőségük nyílik arra, hogy felfedezzék és megismerjék táji és épített környezetük és benne saját tevékenységük értékeit, akkor teljesebb életet élhetnek, környezetükkel, embertársaikkal harmóniában. A főépítészeknek aktív szerepet kell vállalniuk a település jövőképét felvázoló tervezési folyamatban, melynek alakításához minél szélesebb társadalmi rétegek részvételét, bevonását kell biztosítani.

4. Minden település egyszeri és megismételhetetlen érték. Ez az érték azonban csak akkor tudja kifejteni kultúrát erősítő, fejlődést segítő hatását, ha a helyi társadalom felismeri, védi, használja, és mint értéket védi. A védelem nem merülhet ki újabb tiltásokban, avagy korlátozásokban, integrált módon társulnia kell hozzá támogatásoknak is, e nélkül kétségessé válhat az érték sorsa.

5. A társadalomnak és benne a kormányzatnak, az önkormányzatoknak, a szakembereknek fokozott a felelősségük a hely öröksége és az örökség helye védelmében, alakításában. A főépítészekre hárul az a feladat, hogy a helyi társadalom szereplői között aktív és koordináló tevékenységükkel segítsék elő az értékek felismerését, befogadását, a rájuk vonatkozó szabályozás megértését és betartását, hi-

szen minden szabály annyit ér, amennyit a társadalom elfogad és a gyakorlatban érvényesít.

6. Egy ország életében hosszú időre nyomot hagyó, a nemzet kultúrájának részét képező, identitását is megtettesítő építésügy a jelenleginél méltóbb, teljesebb körű, nagyobb súlyt kell kapjon a kormányzati tevékenységben, a jogalkotásban.

7. Az épített környezet materiális értékeinek védelme mellett jóval nagyobb szerepet kell kapnia annak a munkának és védelemnek, amely az értékekből fakadó szellemiséget, így a települések hangulatát, történelmi előzményein alapuló kialakult szellemiségét őrzi, illetve védi. E feladatra az értékvédelem helyi felelősei a politikusok, képviselők és az önkormányzati főépítészek a jelenleginél jóval nagyobb figyelmet kell, hogy fordítsanak.

8. Másodlagosnak tűnő, ám alapvetően meghatározó egy település téralakítása – az utcák terek rendszere –, amely történeti időtávlatban is tartósan fennmaradó védendő érték. Az általában használt védettségi szintek mellett, épp Hajdúböszörmény jellegzetes szerkezete mutat rá a települési szintű védelem fontosságára, a struktúra védelem és karakter elemek jelentőségére.

9. A település téralakítása során fokozott gondot kell fordítani az önmagában is értéket megtettesítő településszerkezet és az abban elhelyezkedő egyedi értékek harmóniájára. Egyik sem kaphat megkülönböztetett védelmet a másik rovására, hanem az ezekkel történő bánásmódot úgy kell alakítani, hogy az mindkét értéket tekintve harmonizáló, értéknövelő legyen.

10. A helyi értékvédelem minden település – beleértve a fővárosi és a kerületi önkormányzatokat egyaránt – elidegeníthetetlen joga. Ez egyben kötelezettsége is, amelynek teljesítése azonban sok esetben objektív okok miatt elmarad. Az érintettek összefogásával, így a települések szerveződésével és az illetékes főépítészek együttműködésével kell elősegíteni, hogy az bárhol is található, bármilyen körülmények között lévő is, minden épített érték megkaphassa az őt megillető védelmet.

E célok és szempontok érvényesítése érdekében sürgősen operatív beavatkozásokra is szükség van.

11. A település táji és építészeti értékei többnyire olyan elemek, amelyek megvédéséhez, alakításához a gyakorlatban használt normatív szabályozás sokszor nem elegendő, nem megfelelő. A hatályos jogi szabályozás felülvizsgálatával és kiegészítésével biztosítani kell tehát azt, hogy ezek speciális, egyedi elbírálást is kaphassanak, a normatív szabályozás ne veszélyeztesse sokarcúságuk megőrzését, egyedi sajátosságuk erősítését.

12. A helyi értékek minél teljesebb-körű védelme, az azokat érhető károk, károsodások elkerülése, továbbá a helyi karakter, a település épített identitása, védelme érdekében a hatályos állami jogszabályok haladéktalan felülvizsgálatával biztosítani kell, hogy a település helyi jogszabályban maga is meghatározhassa, mely további építési munkák elvégzését köti hatósági engedély előzetes megszerzéséhez. Ugyanezen okokból azt is biztosítani kell, hogy az engedély megszerzéséhez előírt műszaki és egyéb dokumentációk tartalmát védett értékek esetén a jogszabályban meghatározottnál bővebb tartalommal állapíthassa meg.

13. Az épített környezet alakításának, az épített értékek védelmének, a település egyedi szellemisé-

gének megóvása és erősítése érdekében a jogszabályban rögzíthető objektív műszaki paraméterek meghatározása mellett nagyobb szerepet kell biztosítani a konkrét adatokkal nem szabályozható szempontok értékelésének és érvényesítésének, így az illeszkedésnek, az építészeti minőségnek, a harmóniának, a szépségnek, a hely hangulatához való igazodásnak.

14. Az e kérdések minősítésére szolgáló tervtanácsok szakmai véleménye az engedélyezési (létesítési) eljárásban a jelenleginél jóval nagyobb súlyt kell, hogy kapjon. A hatályos jogszabályok módosításával kell biztosítani azt, hogy a tervtanácsok szakmai álláspontja az építési (létesítési) eljárásokban az objektív műszaki paraméterekkel szabályozott kérdésekkel azonos súlyú tétel, illetve szempont legyen.

15. Az építészeti értékteremtés része az a módszer, amelyet az alkotás folyamatában az építész érvényesít. Ennek megismerése az alkotás minősítése szempontjából rendkívül fontos, ezért ennek ismeretét az építészeti dokumentáció részeként kell megkövetelni.

A konferencia a vendéglátó város számára önálló ajánlásokat fogalmazott meg.

Hajdúböszörmény – Budapest, 2009. október hó ■

Az Országos Műemléki Konferencia Szombathelyi Memorandum 2009 Az értékörző városfejlesztés kulcskérdéseiről

Preambulum – a Memorandum célja
Az elmúlt évek fejleményei – különösen a városközpontok felgyorsuló ütemű rehabilitációjának eseményei – azt mutatják, hogy a város fejlesztésére és az épített örökség értékeinek megóvására irányuló törekvések nincsenek összhangban.

A város minden történeti rétegének megértésére és a mai igények pontos meghatározására van szükség ahhoz, hogy napjaink fejlesztését az értékörző városfejlesztés jellemezze. Az értékörző városfejlesztés új szemléletet követel a fejlesztés minden résztvevőjétől.

1. Helyzetkép A társadalom

A társadalmi, demográfiai, gazdasági, technológiai és technikai változások, a fogyasztói társadalom széles körben terjedő filozófiája a városfejlesztésben is a meglévő elemek cseréjét, az új igények megjelenésével az új környezeti elemek megvalósítását helyezik előtérbe. A környezet megváltozása miatt a rangvesztettnek hitt értékek cseréje egyre inkább megszokott része a közkeletűnek.

A város folyamatosan változó, saját karaktert formáló történeti együttes. Településeink fejlődést jelentő megújulása történetük során saját és sajátos történeti környezetük értékelésével esetleg átértékelésével történt. Így alakult ki történetiségüket őrző mai arculatuk.

Manapság gyakran városszerkezeti, művészet-, kultúr-, – és építészettörténeti társadalmi összefüggéseket nem ismerve és nem keresve alakítjuk át

környezetünket. A nevelés, az oktatás és ismereteink hiányosságára utal, hogy ma a városközpontok úgynevezett megújulása sokszor a jó szándék ellenére a történeti előzmények eltorzításához, téves értelmezéséhez, olykor elpusztításához vezet.

Az együttműködés hiánya különösen nagymértékben csökkenti a települések fenntartható, értékörző fejlesztésének esélyeit.

Városfejlesztés-műemlékvédelem

A városfejlesztés egyik legfontosabb célja és feladata a fejlődés szolgálata mellett a város történetiségének megőrzése, bemutatása, ami önmagában műemlékvédelmi eszközökkel nem oldható meg. Hiányzik a város szerepének, az elérendő céloknak közös, világos, közérthető megfogalmazása és széles körű elfogadtatása. Hiányzik az értékörző fejlesztések megvalósításához szükséges döntéshozói szemlélet, a szakmai háttér (a szaktudás, a képzett szakmunkás, a szociológiai, kommunikációs, marketing ismeretek és a menedzsment), az értő társadalmi támogatás, a szakmai és általános lobby erő, valamint a gazdasági ösztönzés rendszere (támogatások, kedvezmények). Ezt a megközelítést nem csak a közterületek, hanem a város egésze megkívánja. Az értékörző városfejlesztésnek felül kell vizsgálnia azt az álláspontot, amely szerint az örökség csak akkor lehet fenntartható, ha fenntartásának a változó viszonyok között is van közvetlen pénzügyi haszna. A jelen városfejlesztésre általában jellemző a dinamikus, olykor megalapozatlan, nemegyszer túlzó gazdasági, technológiai és technikai szemlélet, a létező valóság (a környezeti, fizikai, örökségi és tár-

sadalmi helyzet) alulértékeltse. A rövid távú gondolkodás ellentétes a városfejlesztés lényegével, ennek ellenére ma gyakori a „divat szülte” uniformizáló, prakticista, vagy a közhelyeszerű romantikus elképzelések és a „gyorsan megtérülő”, előnyösnek gondolt programok erőszakos megvalósítása, ami a települések egyediségének fokozatos elvesztéséhez vezet.

2. Következmények

A fentiek, és az épített örökség nem megfelelő hasznosítása következtében gyakori az örökség pusztulása éppúgy, mint a természetlen vita az egyes objektumok értékéről, értéktelenségéről, ami ugyanolyan veszélyforrás, mint a funkcionálisan, vagy formailag idegen, környezetkárosító új létesítmények vagy „álműemlékek” építése. Ezek nemegyszer alkalmasak a társadalmi feszültségek fokozására és a szakmák közötti együttműködés megakadályozására is. Mindez gyakran okozza a kihasználatlanul maradt értékek pusztulását éppúgy, mint a városok egyediségéből eredő vonzerejének halványodását. Nem ritkán születnek olyan átépítések, bontások, a történeti környezetet és az egyéb adottságokat figyelmen kívül hagyó megoldások, amelyek széles értelemben vett érték- és karaktervesztéshez vezetnek. A műemlékek anyagi, értékteremtő eszközként való hasznosítási gyakorlatának hiányosságai miatt szintén sok potenciális érték megy veszendőbe.

3. Stratégiai célrendszer

Átfogó cél

Az értéktudatos, értékőrző városfejlesztés széles körben elfogadható, megismertethető értékrendjének megteremtése és elterjesztése a szakmai és a laikus körökben egyaránt.

Stratégiai beavatkozási területek

1. A fenntartható városfejlesztés fogalmának, céljainak és eszközeinek tisztázása olyan szakmai és szakmaközi közmegállapodások megteremtésével érhető el, amelyek alkalmasak a tudatosság megvalósítására is. Emellett ez az elvi alapja a kétfélecsős (I. előkészítés, kutatás, tervezés; II. megvalósítás) pályázati szisztéma megkerülhetetlenül szükséges általános gyakorlatának. A városfejlesztés hosszú távú stratégia, amely az ott lakókat szolgálja. Ennek programja nem cél, hanem eszköz.

2. Ki kell dolgozni az épített örökség helyreállítását és gazdasági szempontú fenntarthatóságát segítő eszközrendszert, illetve az örökség és a környezet kapcsolatán alapuló gazdasági lehetőségek kihasználásának módszertanát. Ehhez az ismeretek széleskörű elsajátítása, terjesztése elengedhetetlen a műemlékvédelem, a városfejlesztés, az ingatlanfejlesztés, a városgazdálkodás, és más csatlakozó szakmák gyakorlóinak körében egyaránt. *Mindezek alapja a nevelés és az oktatás.*

3. A város műemlékeinek, vagy régészeti emlékeinek közkinccsé tételével, megfelelő újrahasonosításával a város rangja, történetisége, egyedisége hangsúlyozható, a helyi identitástudat erősíthető. *A reális városfejlesztési projektek* alapprogramjai – az új értékek feltárása, a meglévők érték megőrzése mellett – arányosan megújuló városközpontok létrejöttét segíthetik úgy, hogy azok ténylegesen és kimutathatóan növeljék az adott város, városrész, vagy ingatlan-együttes vonzerejét, a városi közönség és az értéket megőrző tulajdonosok presztízsét. A XXV. Országos Műemléki Konferencia résztvevői Szombathely, 2009. szeptember 5. ■

Értékőrzés és fenntarthatóság

Országos Műemléki Konferencia volt Szombathelyen

A huszonötödik alkalommal rendezett Országos Műemléki Konferencia fő témája, a városfejlesztés és a műemlékvédelem, az értékőrzés és a fenntarthatóság, sok szállal kapcsolódott a közelmúltban sok vitát kiváltó történeti települési táj témaköréhez.

Szerencsés felütés volt s a tanácskozás hangvételét is meghatározta *Ipkovich György* polgármester köszöntője. A házigazda utalt rá, hogy a 2000 éves történelmi múlttal rendelkező város komolyan veszi hagyományait és értékeit. „Itt, ahol minden ásonyomnál régészeti leletekre bukkanunk – mondta – a város fejlesztése, építése mellett is vigyáznunk kell értékeinkre. Egy élő városban a múltunkat is működtetni szeretnénk” – tette hozzá.

Mintegy ehhez kapcsolódva emelte ki *dr. Mezős Tamás* elnök, hogy a történeti alapú városfejlesztési program a műemlékvédelem részéről is vállalható. *Meggyesi Tamás* professzor hangsúlyozta, a települési értékvédelem továbbfejlesztésének szükségességét. A városfejlesztési stratégiának fontos része a történelmi város és a történelmi települési táj megújítása, a városok identitás-retegeinek feltárása és az egyes rétegek közötti viszony tisztázása. Szabad-e feltörni a történelmi városmagot jelző épü-

A konferencia résztvevői a városbázán. Az első sorban Meggyesi Tamás és Fegyverneki Sándor

Fotók: www.szombathely.hu

leteket? – Ezt a kérdést többen is feltették, különböző formákban a konferencia résztvevői közül. *Fejérdy Tamás* elnökhelyettes ugyancsak több kérdésben fogalmazta meg álláspontját. Hogyan kapcsolódjon a városfejlesztés és a műemlékvédelem? A műemlékvédelem adottság is, teher is. Milyen legyen a városfejlesztés? Direkt? Organikus? Az integrált városfejlesztési stratégia mellett tette le a voksot *Orosz Bálint*, aki Hatvan, Sopron, Kalocsa, Szentes, Hajdúböszörmény eltérő fejlődési irányait ismertette, s kiemelte, hogy az elmaradott Miskolc milyen koncepciós városfejlesztési stratégiát dolgozott ki, melynek következményeképpen megszűnt az egykor kopott település. *Fegyverneki Sándor* országos főépítész a helyi közösségek erejét hangsúlyozta. Ők, mármint a helyi közösségek hozzátják létre a helyi védelem szabályzatát. *Ikvai Szabó Imre* főpolgármester-helyettes az értékörzés és fenntartásosság összefüggéseiről beszélt – budapesti példákkal illusztrálva állításait. A 101 esztendőes Wekerlét a koncepciós várostervezés máig ható példájaként említette. Szóvá tette, hogy a jelen körülmények között nincs kitalálva a műemlékvédelem eszközrendszere és megemlítette a politikai támogatás hiányát is. *Németh Iván* az értékörző városfejlesztésről szólva kiemelte, hogy az érték nem állandó, egzakt fogalom, hanem állandóan változó kategória, de éppen ezért a védendő emlékek nyilvántartásába az értékeket kell belevenni. *Lukovich Tamás* (Pro Régió Ügynökség) nemzetközi kitekintésében az ún. „Fóutca módszer” jelentőségéről szólva a városok szerkezeti egységét emelte ki. A fóutca elsősorban a kereskedelmi központ. A témát amerikai, francia és kanadai példákkal illusztrálta. *Kutnyánszky László* főépítész a szombathelyi főtér és környékének rekonstrukciójáról, a romkertről s a Szent Márton-, illetve a történelmi sétaút kialakításáról számolt be, ismertette a római emlékek szerepét Szombathely városfejlesztésében. Ehhez a témához kapcsolódott *Mezős Tamás* előadása az ISEUMnak, a vasi megyeszékhely emblematis mus műemlékének rekonstrukciójáról. A Hajnóczy-féle rekonstrukció tudományos igényű elemzése alapján mutatta be a tervezett rekonstrukció koncepcióját és annak városfejlesztési háttérét. A kérdések és a hozzászólások órájában a Meggyesi Tamás és Lukovich Tamás által exponált a „műemlékvédelem maradványulven működik”, illetőleg: a „kapitalizmus műemlékvédelme még nincs kitalálva” kérdések kapcsán folyt a vita.

A kerekasztal beszélgetés bevezetéseként három, a témához kapcsolódó országos rendezvény „üzenetét” *Meggyesi Tamás* (Savaria Nyári Egyetem), *Philipp Frigyes* (Főépítési Konferencia) *Csésfalvy Gyula* (Vezető Felügyelői Tanács) tolmácsolta. *Vargha Mihály* a kerekasztal beszélgetés vezetőjeként három témát ajánlott megvitatásra. A nevelést – ehhez idézett a Lorántffy Zsuzsanna meghívására Sárospatakon is tanító neves cseh pedagógustól, Comeniustól; a városkép ismeretének szükségességét, és – megelőző módon – hogyan vonhatók be a városfejlesztésbe az ingatlanfejlesztők. A neveléshez szólott hozzá *Guttman Szabolcs* is. *Sersliné Kocsi Ilona* az utcák elnevezéséről és a helytörténet fontosságáról beszélt, majd kiemelte, hogy a középső Ferencváros rehabilitációjára fordított 200 milliárd forintból 130 millió a magántőke, 45 a kerület, 25 millió a főváros, illetőleg az állam támogatása. „Meg kell tanulni a partnerségi viszonyt” – mondta. *Acél Gábor* is felnőttoktatás szerepét hangsúlyozta, s felhívta a figyelmet a rendezési tervek felületeségére és az önkormányzatok felelősségére. „A városkép nem egyenlő az épületekkel” – tette hozzá. *Ágostházi László* a tágabb értelemben vett nevelés jelentőségét elemzte.

A Vasvár – Graz, illetve a Győr – Sárvár irányába tett kirándulásokat követően a harmadik napon rendkívül érdekes tájékoztatót tartott *Brenner János*, a szombathelyi származású, Németországban élő építész, minisztériumi főosztályvezető. Előadásában a történelmi városközpontok revitalizációjának ottani gyakorlatát ismertette. Felhívta a figyelmet arra, hogy mind Németországban, mind a fejlett Európában csökken a népességszám, s a demográfiai változások a városok átalakulásával is járnak. Németországban öt pontban foglalták össze teendőiket. Kiemelte a városépítési műemlékvédelem fontosságát, a jogi szabályozottságot s a megőrzési vagy rehabilitációs területek szabályozását. „A siker titka – mondta – nem csak a pénz. Az integrált városfejlesztéshez elengedhetetlen az érintettekkel egyeztetett koncepció kidolgozása.” Végül a Lipcsei Karta jelentőségére hívta fel a figyelmet. A mára – agglomerációjával együtt – csaknem félmilliósz Graz kialakulásáról, 19-20. századi, ipari fejlődéséről, s ezzel összefüggésben általában a műemlékvédelem egyes kérdéseiről adott elő a Grazban élő *Molnár Jenő* egyetemi tanár, bemutatva ezeknek az ipari emlékeknek különböző célú érdekes hasznosítási példáit.

Saló Péter szakállamtitkár az örökségvédelem a városfejlesztésben témájáról szólva elmondta, hogy az örökségvédelem városfejlesztési támogatásának formái a TEKI (Területi Kiegyenlítő Támogatás), a (LEKI), (Leghátrányosabb Helyzetű Kistérségek Fejlesztési Támogatása), a CÉDE (Céljellelű Decentralizált Támogatás), a Phare és más uniós támogatások. A városfejlesztés feladata az integrált városfejlesztési koncepció és minőségi programok elkészítése, valamint közösségi és magán hozzájárulások mobilizálása.

Kárpáti Zoltán (KÖSZ, regionális irodavezető) a régészeti értékek megőrzése és bemutatása szemszögéből vizsgálta az eddigi EU-s városrehabilitációs pályázatokat – egyaránt bemutatva a jó és rossz példákat.

Bár *Hajdók Judit* Szent Márton Plébániatemplomban tartott szép koncertje elsősorban a zenei élmény miatt maradt meg a résztvevők emlékezetében, de bemutatta az orgona felújításának folyamatát is. ■

– yz –

A történeti települési táj

Számos korábbi dokumentum, ajánlás és karta után és azokra hivatkozva, a Világörökség Bizottság kezdeményezésére 2005. május 12-14 között az UNESCO égisze alatt és 59 ország több mint 600 szakemberének részvételével született meg az ún. Bécsi Memorandum: *LE PAYSAGE URBAIN HISTORIQUE*, angol változatban *THE HISTORIC URBAN LANDSCAPE* címen. A Memorandum szövegét – a francia eredetiből – még Román András fordította magyarra *A TÖRTÉNETI VÁROSKÉP KEZELÉSE* címen. Tavaly november 23-25 között a Budapesti Francia Intézet által támogatott *Observatoire urbaine de Budapest* ezen a címen nemzetközi konferenciát rendezett. Idén augusztus első hetében a Savaria Urbanisztikai Nyári Egyetem témája is ez volt, de a nyári egyetem Tanácsa úgy döntött, hogy a címet az eredeti francia és angol változat szó szerinti fordításában *TÖRTÉNETI TELEPÜLÉSI TÁJ*-ra változtatja.

MEGGYESI TAMÁS

A fentieket azért bocsátom előre, mert úgy tűnik, hogy a Bécsi Memorandum mögött egy csendes paradigmaváltás körvonalai bontakozódnak ki, amit a „történeti települési táj” kifejezés adekvátabb módon fejez ki, mint a tradicionális „városkép”. A fogalom még az 1976-os UNESCO ajánlások szerint olyan együtteseket, épülecsoportokat, építményeket és be nem épített területeket jelent természeti és ökológiai környezetükben, amelyek jelentős időszakon át emberi települések részei voltak, vagy ma is azok. *Ron van Oers*, az UNESCO Világörökség Központjának munkatársa a tavaly novemberi budapesti konferencián tartott előadásában már azt mondja, hogy a történeti települési tájak – különösen a 70-es évek óta – az infrastruktúra és az újabkori beépítés révén részben vagy egészében megváltoztak. Tudomásul kell vennünk az egyik oldalról pl. azt, hogy a történeti városrészek védelme és kezelése már nem szigetelhető el a város egészétől. A másik oldalról pedig el kell fogadni, hogy a műszaki és társadalmi fejlődés olyan követelményeket is támaszthat a történeti városrészekkel szemben, amiket össze kell egyeztetni a pusztázás helyett a konzerválásra épülő hagyományos műemlékvédelmi szemlélettel. Ez vonatkozik pl. a közterületen megjelenő utcabútor-jellegű új berendezési tárgyakra, vagy a korszerű infrastruktúrára, köztük a közösségi közlekedési eszközökre éppúgy, mint a mai világképünket felvállaló új építészeti alkotásokra. Ez a kettős követelmény ölt testet a már évek óta divatszóvá csendesült „integrált értékörzés” jelszavában is, ami eredetileg azt jelentette, hogy a történeti városrészek fejlesztését és védelmét a városfejlesztési stratégiai céljai közé kell integrálni, vagy kisarkítva: a műemlékvédelemnek ki kell lépnie „szakági”, elsősorban konzerváló szerepéből, és partneri viszonyt kell kialakítania a városfejlesztéssel.

A Bécsi Memorandum francia változatából kimaradt öt bekezdés közül fontosnak tűnik „A fenntartás kezelésének irányelvei” alcím alatt megjelenő következő (a teljes anyagban 19. sorszámú) bekezdés: „Az épületek, mint elkülönült tárgyak felfogásával szemben a hely történelmének, kultúrájának és építészetének mély megértése alapvető jelentőségű a helyreállítás elveinek kialakításához; az egyes építészeti megoldások esetében a tipológiai és morfológiai elemzésekhez szükség van az urbanisták közreműködésére.” Szerencsére nálunk számos olyan pozitív példát is fel tudunk mutatni, ahol ez az urbanisztikai szemlélet szerencsés módon integrálódott a műemlékvédelmi és épí-

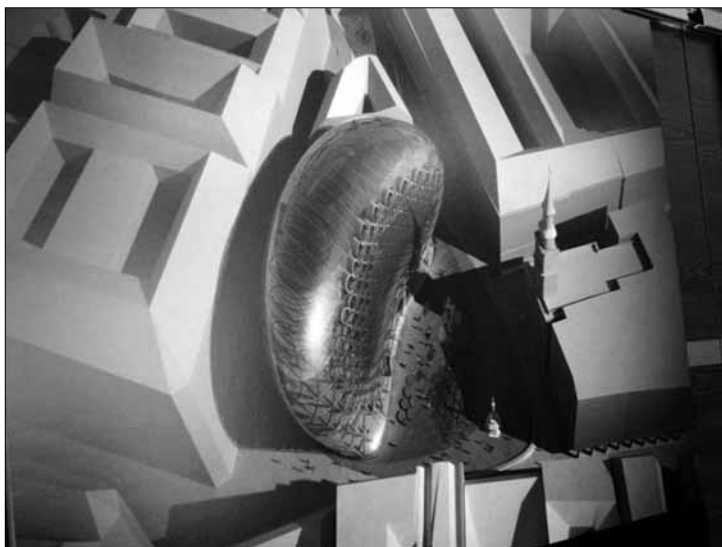
természeti szemlélettel –, hogy csak Győrre, Pápára, vagy Szegedre utaljak. Szombathelyen, talán nem udvariasság, ha arra hívjuk fel a vendéglátó város figyelmét, hogy pl. a Főteret határoló tömbök belseje ma még roncsolt települési tájnak tűnik; a történelmi városmag integrált fejlesztése még várat magára. A „történeti települési táj” megújítása nem merülhet ki a Főter vagy Főutca határoló épületsorának rehabilitációjában: ez az a szemlélet, illetve gyakorlat, ami a pusztán „történelmi utcaképek” vagy „történelmi városképek” félreérthető fogalma mögött bújkol meg, és aminek meghaladására a Bécsi Memorandum biztat. A fenti probléma megoldása azonban abban sem merülhet ki, hogy az utcasor rehabilitációját kitérítjük a tömb-rehabilitáció irányába. Ez ugyan már előrelépést jelentene, de még ez is tovább tágítható, ha felfrissítünk egy már a 70-es évek óta őshonos fogalmat, amit angolul *urban tissue*-nek, franciául *tissue urbaine*-nek, magyarul pedig *települési szövetnek* hívunk. Ha a történeti települési táj fogalmát összhangba kívánjuk hozni a települési szövet régi, már-már elcsépelet fogalmával, akkor a következőket mondhatnánk:

Az építmények és a külső terek úgy alkotnak összefüggő szöveteket, vagyis települési tájat, hogy feltelezik a természeti környezetet, a telekrendszer a rajta kialakult beépítési struktúrával, valamint az úthálózatot. Ez a három réteg, miután közvetlenül nem látható, mintegy a település kollektív tudatalattija, vagy Szondi Lipót kifejezését használva az *ősök városcsarnoka* – az örökség és a helyi identitás láthatatlan, mégis meghatározó a hordozója, és ami arra

Győr madártávlatból

„Szerencsére nálunk számos olyan pozitív példát is fel tudunk mutatni, ahol ez az urbanisztikai szemlélet szerencsés módon integrálódott a műemlékvédelmi és építészeti szemlélettel –, hogy csak Győrre, Pápára, vagy Szegedre utaljak.”

Fotó: Cívertan Bt.

„Mennyire bomlasztják fel az eredeti települési szövet homogenitását a szükségszerűen megjelenő, és a 21. század igényeit kifejező nem-tematikus elemek...

...szabad-e, lebet-e, netán kívánatos-e helyenként „feltörni“ a történeti városszövetet egy-egy „landmark“ értékű, jelzőpont-szerű mai építménnyel“

Zaha Hadid Szervita tere tervezett épületének látványterve. (Az Építészfórum szíves engedélyével)

vár, hogy – ismét a mélylélektan szóhasználatával élve – tudatosítsuk, vagyis párbeszédbe elegyedjünk vele. Mind az épületek, mint a külső terek közt találunk ú.n. tematikus (rendszeresen ismétlődő) és ú.n. nem-tematikus (egyedi) elemeket. A település homogén fővezeteli a tematikus és nem tematikus elemek tematikusan ismétlődő kapcsolatminták által alkotott térbeli szövetéke. Minden olyan térbeli szerkezetet organikusnak, tehát szervezettnek tekinthetünk, ami a tematikus elemeket pusztán egymásmellettségük meghaladó módon teszi közösséggé, és ezzel egy új, magasabb rendű minőséget hoz létre. Az öind *tec* szótól (alapjelentése: összeilleszt, összehoz) eredeztethetők a latin *texo* (összeköt, kapcsol) és a *tego* (véd, befed, l. a német *decken*) igék; ebből származnak pl. a tektonika, a textura, a kontextus stb. kifejezések. A magyarban a *tec*-nek a szer szó feleltethető meg. Erre utal egy sor szer-rel kezdődő szavunk (pl. szerkezet, szervezet, szerves, szerszám, szerelem, szerződés, szerezni, szertelen stb.). A települési szövetet alkotó elemek már nem egészen azok, mint amik voltak: az egész történeti szerveződés eredményeképpen új minőségre, szerepekre tesznek szert, miközben lehet, hogy egy magasabb rendű egész egyik szervévé válnak. Kimondhatjuk, hogy a kontextus a települési szövet tektonikája. A Bécsi Memorandum azonban túllép a fizikai környezet horizontján, és arra hívja fel a figyelmet, hogy ehhez a tájhoz a benne élők társadalma, gazdasági élete, kultúrája és az örökölt épített környezettel szemben támasztott mai igények is bele tartoznak – vagyis visszakapcsol Patrick Geddes immár száz éves diagramjához, amelyik először hívta fel a figyelmet az emberi környezetet alkotó tényezők időben kibontakozódó kölcsönhatására. Ne felejtjük el, hogy a települési táj folytonos természetű: nem építmények halmaza, hanem élő, eleven, sőt: változó, fejlődő világ, aminek identitáshordozó szerepe kiterjed a köztér terekre és azok tárgyi világára is. A Bécsi Memorandum egy másik, csak az angol változatban szereplő bekezdése (a 8. sorszámú) úgy fogalmaz, hogy „a települési táj mai és egykori társadalmak önkifejezésébe és fejlődésébe van beágyazódva, és mindig lokális jellegű. Karakter-bordozó elemekből áll, amelyek kiterjednek a térhasználatra, a környezetmintákra, a vizuális kapcsolatokra, a topográfiára, a talajra és a növényzetre, valamint a műszaki infrastruktúrára minden elemére, beleértve az apró tárgyakat és szerkezeti részleteket (járdaszegély, útburkolatok, vízelvezető árkok, világítótestek stb.).“ Az pedig már az eredeti

szöveg ajánlásaiban is benne van, hogy „a történeti települési tájon megjelenő kortárs építészeti uralkodó formája adjon választ a fejlődés dinamikájára, s ezzel egyrészt segítse elő a társadalmi-gazdasági változásokat és a növekedést, másrészt tartsa tisztelben a megörökölt városképet s annak táji környezetét.“ Ez pedig nem más, mint amit integrált értékvédelemnek, vagy a másik oldalról integrált városfejlesztésnek nevezünk, és ami közvetlenül kapcsolódik az IVS-sel, az Integrált Városfejlesztési Stratégiával. Az ösök városárnoka nem tisztességi kriptá, hanem élő, eleven valóság, ami arra vár, hogy tovább éljük az eleink által elkezdett életet. A tervezés és a szabályozás problémája ezek után a védett építmények konzerválása mellett elvileg három pontban foglalható össze:

1. Mennyire bomlasztják fel az eredeti települési szövet homogenitását a szükségszerűen megjelenő, és a 21. század igényeit kifejező nem-tematikus elemek, illetve hogyan lehet ezeket integrálni a történeti városszövetbe. Ide tartozik az a kérdés is, hogy szabad-e, lehet-e, netán kívánatos-e helyenként „feltörni“ a történeti városszövetet egy-egy „landmark“ értékű, jelzőpont-szerű mai építménnyel (lásd pl. a grazi Kunsthaust, a bilbaoi Guggenheim múzeumot, vagy Zaha Hadid terveit Budapesten);

2. mennyire feleltethetők meg az építmények közt történetileg kialakult tematikus és nem-tematikus térelemek a mai használati igényeknek. Ide tartozik az a kérdés, hogy mennyiben lehet, kell, vagy netán kívánatos a kialakult közterületek rendszerének fejlesztése, az álló és mozgó forgalom igényeinek kielégítése vagy korlátozása (pl. a magánhasználatú udvarok időben korlátozottan közhasználatúvá tétele; erre utaltam pl. a szombathelyi városmag tömbbelsőivel kapcsolatban).

3. mennyiben hozhatók létre olyan új, a régibe integrált, ismétlődő tematikus kapcsolat-minták, amelyek a mai igényeknek megfelelő közösségi élet valódi tartó-szerkezetévé is válhatnak (pl. új típusú kis kapacitású, nagy járatsűrűségű közösségi közlekedés bevezetése, kilátó felvonó liftek létesítése, amint ezt pl. Graz-ban láthatjuk, vagy fedett közterületi teraszok kialakítása pl. a felvidéki városokban stb.).

Befejezésül hadd tegyek még egyszer hitet a Bécsi Memorandum és a benne kifejeződő paradigma-váltás időszerűsége mellett. A Savaria Urbanisztika Nyári Egyetem – antropológusok részvételével – érdekesen világitott rá a városkép és a települési táj közti különbségre, illetve a köztük lévő viszonyra. Hamvas Béla ismert definíciójára utalva, miszerint a hely nem azonos a térrel, kimondhatjuk, hogy a város sem azonos a városképpel, és a táj sem azonos a tájképpel. A szópárok első tagja mindig átfogóbb, divatos szóval élve holisztikus jelentésű, mint a másik. A tér, a városkép, illetve a tájkép a hely, a város, illetőleg a táj egy-egy metszete, aspektusa, ami nem csak hogy nem meríti ki a valóságot, hanem sokszor még el is fedheti – gondoljunk csak a Patyomkin falvakra, vagy a fasszázdmusra. Ez nem azt jelenti, hogy inntól kezdve a városképi elemzések jelentőségét háttérbe kell szorítani, hanem éppen ellenkezőleg: azokat a települési táj integrálásán és az integrált városfejlesztésnek a szolgálatába kell állítani. ■

*A hallgatók kézhez kapták Román András fordításának úgymond „kritikai kiadását“, amit az eredeti angol nyelvű változattal egybevetve – jól megkülönböztethetően – kiegészítettem néhány bekezdéssel, ami a fordítás alapjául szolgáló francia változatról kifaradt. A szöveg alapján és az *Observatoire urbaine de Budapest* előadásainak tükrében úgy tűnt, hogy a Memorandum nem csak világörökségi területekre, hanem általában a történelmi városrészekre is vonatkozatható, vagyis a települési értékvédelem fogalmának továbbfejlesztéséről van szó.

A történeti települési tájak identitás-mintázatai

ILYÉS ZOLTÁN

Az általánosan elfogadott geográfiai megközelítés szerint a táj hosszú természet-történeti és rövid, de igen hatékony gazdasági, társadalomtörténeti fejlődés eredménye. A tájat természetes és antropogén tájalkotó tényezők építik fel, ahol az ember tájatalakító hatását, annak gyakorisága, erőssége és gyorsasága miatt különleges hely illeti meg a tájalkotó tényezők között. Tekintve, hogy az emberi beavatkozás a 20. századra az egész Földön általánossá és szembezőkővé vált, a hagyományos *természeti táj* (nyerstáj) és *kultúrtáj* (humanizált táj) elkülönítése hovatovább feleslegessé válhat.

A tájvédelem terminológiájában a tájatalakítás mértéke alapján megkülönböztetik a természeti-, a kezelt-, a megművelt, a szuburbán-, és urbán tájakat. A természeti táj kivételével mindegyik értelmezhető *települési tájként* is. Sokféle „tájtípussal“ és tájdefiniációval találkozhatunk, melyeket a szemlélet, a nézőpont vagy a tudományos kutatás tárgya határoz meg: történeti kultúrtáj, történeti agrártáj, történeti települési táj, szakrális táj, ipari táj, bányászati táj, gyepűtáj, szabadidőtáj stb.

A fentiek értelmében a térnek az emberi közösségek által történő huzamos és látható befolyásolása és használata vezet a *kultúrtáj* kialakulásához. A tájat használó társadalom szociális rendszerén és indi-

viduális tájértékelésén túl (pl. birtokjogi viszonyok, a földterületek adásvétel vagy bérbeadás kapcsán pénzben is kifejezett értéke és hierarchizálása stb.) az etnokulturális jellegzetességek (népek, népcsoportok eltérő vallása, öröklési rendszere, presztízs-javai, gazdasági és migrációs stratégiái stb.) is meghatározóak.

A kultúrtájat olvashatjuk *palimpszeszt*ként is, azaz a tájban a különböző korok tájképi „tanúi“, reliktu-mai felfedezhetők, kronológiailag rendszerezhetők. A palimpszeszt olyan kézirat, amelyről a régebbi írásokat egyszer vagy több alkalommal már lekaparták és újraírták. Az ily módon részletekben és gyengén megmaradt régebbi írásokat speciális módszerekkel lehet láthatóvá tenni, olvasni. A palimpszeszt metafora találhatóan utal a kultúrtáj történeti fejlődésére és morfogenetikai megközelítésére, a kultúrtáj történetének „rétegenkénti“ rekonstruálására. Sarkított megközelítésmóddal a kultúrtáj kutatója olyan történész, aki speciális megfigyelési objektummal (táj) és megfigyelési technikákkal (pl. a határhasználatra utaló morfológiai reliktumok térképezése) rendelkezik.

A táj szövetét alkotó kultúrtáj-elemeket számos módon csoportosíthatjuk, az egyik legkézenfekvőbb csoportosítási mód a funkcionális csoportosítás:

A *vallás*, *kegyelet*, *kultusz* elemei közé soroljuk az összes vallásos, illetve kultikus gyakorlat kiszolgálására épített objektumot és a vallásgyakorlás révén

Az egykori
soltész
(Erbrichter) ház
romja a közép-
szlovákiai
„Hauerland“
Kunosvágása
(Kuneschbau,
Kunešov) nevű
erdőtélkes
szerkezetű német
településén

Szántóparcellákat elválasztó agroteraszok Csíkszentdomokos határában

Fotók: Ilyés Zoltán

létrejött morfológiai és tájmintázati elemek együttesen a *szakrális táj* vagy *mágikus táj* építőelemei.

Az átfogóan *védelmi tájnak*, *gyepútájnak* nevezett kultúrgeomorfológiai tájtípusban nagyobb sűrűségben vannak jelen a honvédelemhez, határbiztosításhoz, katonai stratégiához és a háborús eseményekhez kötődő elemek.

A *település, igazgatás, jog* funkciócsoportjába tartoznak tágabb értelemben a mai és egykori városok, falvak, uradalmak, kastélyok, várak, vámházak, fogdák stb. mint településhelyek és igazgatási, bírósági centrumok. Ide sorolhatók még a különféle határjelölések: az egyes territóriumok, birtokok, faluhatárok közötti földhányások, sáncok, szárazárkok, határhalmok, határfák, határkövek.

A *mező- és erdőgazdaság* a legnagyobb felszíni kiterjedésű változást hozta létre a természeti tájban, ugyanakkor a hagyományos gazdálkodású területeken sok helyen megnövelte az ökológiai sokféleséget, táji mintázatot is. A különféle agrártechnikák a szántóföldeken speciális felszíni formákat eredményeztek, ezeket a *történeti agrárföldrajz* vizsgálja. A tagosítások és a meliorációk során már a 19. századtól mezei utak, nyomásos határrendszerek, mezsgyéek, agroteraszok, paraszti haszonerdők, sövények sokasága semmisült meg.

A kultúrtáj védelmének keretében az *ipar* és a *bányászat* felszíni hatásait differenciáltan kell szemlélünk. A bányászat és az ipar különösen a 19-20. század nagy technológiai fejlődése következtében nagy területen alakította át és szüntette meg a hagyományos agrártájakat. A jelenlegi nagyívű strukturális, posztindusztriális változások viszont az ipari tájakat formálják át nagymértékben. Sok helyen az ipari és bányászati tájrészleteket már történetnek lehet tekinteni. A „*szolgáltató tájak*” és „*szabadidőtájak*” kialakulása révén a hagyományos ipari-bányászati tájak jellegzetességei eltűnnek.

A *szárazföldi közlekedési és szállítási infrastruktúra* elemei olyan lineáris antropogén formák, melyek a gazdasági, térszerkezeti és infrastrukturális fejlettségtől függően változatos mintázatban és kiépítettségben vannak jelen a kultúrtájban.

A csatornák, zsilipek, hajóvontató rézsűk, kikötők, partvédművek, rakpartok, gátak, szivattyúházak, holtágak, kubikgödrök, belvízlevezető árkok stb. elem-együttesei tekintélyes *vízépítési, vízrendezési* munkálatok eredményei.

A *kultúra, szabadidő, turizmus, sport* igen tágan értelmezhető, jórészt az urbanus tájak épített elemeit jelentő funkciócsoportjába tartoznak a közjót, népjólétet és rekreációt szolgáló hotelek, vendéglők, kilátótornyok, múzeumok, köztéri parkok, hobbikertek, vadsparkok, lóversenypályák, stadionok, sportpályák, golfpályák, történeti fürdővárosok, fürdők, strandok, nyilvános főúri kertek, állatkertek, fasorok, belvederek, filagóriák, szaletlik, sziklakertek, rózsakertek, emlékművek stb.

A kultúrtájelemek értékelési kritériumai közül a *szépség* és a *sokféleség* mellett kitérített a táj *egyedisége*, sajátosságai, individualitása. Egy táj sajátosságát szerkezete, szubsztanciája és a hagyomány adja. Az ember által érzékelt táji individualitás hozzájárul a *regionális identitás* kialakításához. A táj észlelésében, értékelésében és a táj sajátosságának megítélésében eltérhet a kutatók és a helyi lakosok véleménye. A helyi lakosság véleményének figyelembevételnek eszköze lehet az *elfogadottság-vizsgálat*.

Az egyediség fontos aspektusa tehát a kultúrtáj elemeinek *identitástermelő* és *-bordo*zó ereje. A „táj identitása” annak összetéveszhetetlenségében rejlik. Az identitást a természeti adottságokon túl a karakteres kultúrtörténeti jegyek. (pl. a házak építőanyaga, tetőfedő anyagok, az erdők kultúrselektiót követően kialakult fajállománya, a természetett kultúrfajok stb.) határozzák meg. Az identitás emellett a formák sokféleségében (határformák, épített környezet, megtervezett fasorok, parkok stb.), valamint a területhasználat térbeli megoszlásában (a települések helyzete, fekvése a tájban, erdő irtvány megoszlás, hasznosítatlan területek és a relief összefüggései stb.) is megnyilvánul. Az agrárjellegű településtájban releváns áthagyományozódott és egyben identitástermelő jegyek a települési alaprajzok, a házfalak, a gazdasági épületek, utcai és kerti fák, kútak, kerítés- és kapufalak stb. Az urbanus és ipari tájban a kis haszon- és hobbikertek, a „tetőtájak”, a gyárépületek stílusa, építőanyaga stb. járulnak hozzá az identitáshoz. Az identitásteremtő jegyek döntő szerepet játszanak a kultúrtájak további fejlődésében és fejlesztésében, a tájtervezésben. Fontos, hogy a kultúrtájvédelem és tervezés folyamán a kultúrtájat ne zavarjuk meg az elképzelt autentikusság erőltetett rehabilitációjával, illetve túlbuzgó purifikációval, bizonyos nem oda illőnek gondolt kultúrtájelemek kiküszöbölésével. A kultúrtájak identitás-megtartását úgy érhetjük el, ha a lehetséges és értelmes keretek között ragaszkodunk az áthagyományozódott anyagokhoz, formákhoz és felszínhasználatokhoz, egyben biztosítjuk a tájak fenntartható fejlődését. ■

Ajánlott irodalom

- Denzer, V. 1996: Relikte und persistente Elemente einer ländlich geprägten Kulturlandschaft mit Vorschlägen zur Erhaltung und methodisch-didaktischen Aufbereitung am Beispiel von Waldhufensiedlungen im Südwest-Spessart. (Mainzer Geographische Studien 43), Mainz
- Hard, G. 1973: Die Geographie. Eine wissenschaftstheoretische Einführung. Walter de Gruyter, Berlin-New York
- Ilyés Z. 2007: A tájhasználat változásai és a történeti kultúrtáj 18-20. századi fejlődése Gyimesben. Eszterházy Károly Főiskola, Földrajz Tanszék, Eger
- Jäger, H. 1987: Entwicklungsprobleme europäischer Kulturlandschaften. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt
- Kerényi A. 2007: Tájvédelem. Pedellus Tankönyvkiadó, Debrecen
- Senkén, W. – Febn, K. – Denecke, D. (Hrsg.): Kulturlandschaftspflege. Beiträge der Geographie zur räumlichen Planung. Gebrüder Borntraeger, Berlin-Stuttgart
- Wirth, E. 1979: Theoretische Geographie. Grundzüge einer theoretischen Kulturgeographie. B. G. Teubner, Stuttgart

Egy különleges lelet Aquincumból

Színes mozaikpadló az aquincumi polgárvárosból

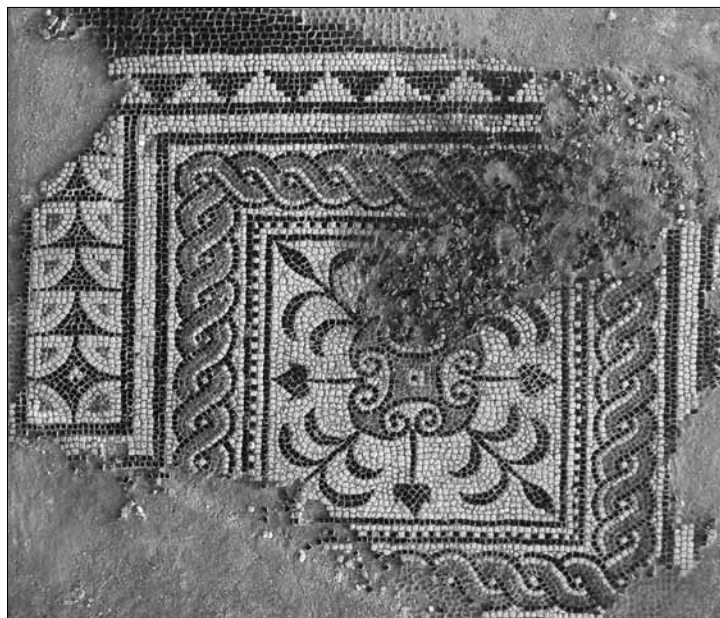

Nem mindennapi lelet, egy színes, geometrikus és növényi motívumokkal díszített mozaikpadló került napvilágra az aquincumi polgárváros északnyugati részén a 2008-ban.

LÁNG ORSOLYA

A területen épül meg az ún. Aquincumi Híd és kapcsolódó úthálózat, amely keletnyugati irányú összeköttetést teremt Pest felől az óbudai Bécsi útig, nagyrészt már a római korban is létező, tradicionális út mentén. Az útvonal építése különleges helyzetet teremt: egyfelől áthalad Közép-Európa legjelentősebb, összefüggően megőrződött római kori településén, másfelől viszont a sűrű, modern városi beépítés nem tesz lehetővé más nyomvonalat. A fentiek miatt kompromisszumra van szükség, amely egyrészt biztosítja a régészeti örökség védelmét, de nem lehetleníti el a városi közlekedést sem. E speciális régészeti feladathoz kapcsolódó munkát a BTM Aquincumi Múzeuma 2004 óta végzi. A tervezéshez történő adatszolgáltatás során próbafeltárásokkal segítjük az útvonal tervezését. A közlekedési folyosó átszeli majd a polgárváros övező ipari létesítményeket (fazekastelepek), temetőket és magát a polgári települést is. A szóban forgó területre szre eredetileg lehajtott tervezték, így 2008-ban ennek megkutatása volt a cél.

A feltárt terület az aquincumi polgárváros ÉNY-i részén található, a „D” utcától É-ra, a fórum-komplexummal szemben, NY felé. A munka első lépéseként geofizikai mérést végeztünk a területen, amely erősen bolygatott környezetben mutatott ki ÉD-i irányítású falrészleteket.

A két ütemben elvégzett feltárás során összesen 300 m²-en kutattuk meg a területet, amelyet erősen behatároltak működő közművek és vasúti sínek.

A próbafeltárás során legalább négy építési periódushoz tartozó falak, padlószintek (terrazopadlók), illetve épület- és freskóomladékok kerültek elő, illetve egy ÉNY-DK-i irányú csatorna részlete is. Az épület(ek) alaprajza és funkciója a kis feltárási terület miatt nem volt megállapítható, É felé azonban nagyméretű küszöbök vezetett egy nagyobb helyiségbe, amelynek falait 3-5 cm vastag vízzáró vakolatréteggel vonták be, lábazati részén márványlapokkal, felmenő részén pedig legalább egy alkalommal megújított színes freskóval díszítették. A töredékek tanúsága szerint növényi és geometrikus motívumokat alkalmaztak, a mennyezet felé pedig széles stukkódíszítés zárta le az oldalfalak díszítését. A helyiség padlójának bejáráthoz közel eső részén kétrétegű terrazzo-alapon nagyméretű fehérmárvány-lapokkal burkolták, köztük keskeny vörösmárvány csíkokkal, majd É felé egy 1,1 m x 1,2 m alapterületű színes (fehér-kék-vörös) mozaikpadló-részlet egészítette ki. A mozaikpadló szélei hiányosak, keretelése pelta, háromszög, illetve fonatmotívum, a képmezőben pedig szimmetrikusan a négyzet sarkai felé mutató, átlósan elhelyezett növényi minta. Középen rombusz és pelta alakú mintával egészül ki. A padló részlet DNY felé erősebben sérült, megégett, a restaurátori megfigyelés szerint fagyóker bolygatta. A terepi megfigyelések szerint a mozaikpadló egy nagyobb, szőnyegszerű kompozíció része lehetett, esetleg panelekből állt. K felé egy következő, hasonló méretű „elem” lenyomata és néhány elkopott mozaikszeme maradt meg a terrazzo-alapozáson. A helyiségben É felé sajnos beszakadt és megsemmisült a padló felátatása, itt viszont tanulmányozható volt a terem fűtése: hypocaustum oszlopok és egy KNY-i irányú

A mozaikpadló restaurálás után Castrum Novum Kft. munkája

Különböző periódusú, római kori falmaradványok feltárás közben

Fotók: Láng Orsolya

fűtőcsatorna-fal tartotta a közel 80 cm belvilágú fűtőtér felett a padlót, alján szintén terrazzoból készült az aljzat. A terem É-i lezárása nem került elő, mint ahogy arról sincs információ, hogy folytatódott-e a mozaikpadló É felé. A fűtőtérből mindenestre további mozaikpadló-darabok (10-20 cm) kerültek elő, kék (?) színű, durvább mozaikszemekből. A gazdagon díszített helyiséggel ellátott épület(ek?) funkciója kérdéses: legnagyobb valószínűséggel középület lehetett, hiszen közel a város fóruma, közigazgatási központja, de nem zárható ki esetleg a fürdő, vagy magánjellegű lakófunkció sem. Az épület gazdag díszítésű periódusa a jelenlegi feltételezések szerint a Kr.u. 4. század elejére keltezhető, de pontosabb datálás majd csak a leletanyag kiértékelése után lehetséges.

A most előkerült lelet több szempontból is figyelemreméltó: az itt előforduló padlótípusok (mozaik és márvány) kombinálása eddig teljesen ismeretlen volt Aquincumban, ehhez hasonlókat elsősorban Észak-Afrikában, a közel-keleti római városokban és Rómában találni. Az Aquincumból ránk maradt három mozaikpadló közül ez a most előkerült padló

a legkésőbbi, jelezve a város utolsó virágkorát. A polgárváros HEV-től nyugatra lévő területéről mind-ezidáig ilyen színvonalú épületet nem ismertünk. A feltáró és restauráló munka több szervezet összefogásával jöhetett csak létre: a régészeti feltárást Budapest Főváros Önkormányzata finanszírozta, Óbuda – Békásmegyér Önkormányzata a közterület ingyenes használatával járult hozzá a sikeres munkához, míg a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal a mozaikpadló kiemelését és restaurálását támogatta anyagilag. A padló részlet és az ásatásról előkerült további leletek jelenleg is láthatók az Aquincumi Múzeum „Van új a föld alatt...” c. időszaki kiállításán, a feltárás eredményeinek előzetes publikációja az Aquincumi Füzetek 15. számában olvasható. ■

1 Láng O.: „Gazdagon díszített épület az aquincumi polgárváros nyugati részén”. *AqFüz* 15, 2009, 18-29.

Kazinczy kertje Egy évforduló kapcsán Kazinczyról

SZIKRA ÉVA

Kertépítész hallgatóként már az egyetem első évfolyamán, az Ormos professzor által tartott, kerttörténeti előadásokon megismertük Kazinczy Ferenc 1806-ból származó hotkóci kertleírását. Tudtuk, hogy a nagy költő és nyelvújító a magyarországi 'anglus-kertek' népszerűsítésének vezér alakja volt.

Tavaly ősszel több fakivágási kérelem is érkezett Széphalomról, a Magyar Nyelv Múzeumától. A Kazinczy Emlécsarnok környezete, és a lassan alakuló múzeum kert jelenleg kissé elhanyagolt állapotban van, illetve az 'új' kertrész még el sem készült teljesen. Már ekkor úgy gondoltam, hogy az ország egyik leglátogatottabb kultúrtörténeti emlékhelye megérdemelné, hogy méltó keretet alakítsunk ki körülötte. Pályázati lehetőségeket kerestem, és közben megismerkedtem azzal a lelkes nyelvész-irodalmár-muzeológus társasággal, akik évtizedek óta gyűjtik és elemzik Kazinczy munkásságát. Úgy gondoltam, hogy a kertművészet oldaláról is el kellene végezni ezt a munkát, rendszerezni a Kazinczy által leírt forrásokat.

2009. jeles dátum, a Költő születésének 250. évfordulóját ünnepeljük, számtalan kiállítással, rendezvénnyel. Szakterületünkön eddig néhány cikket leszámítva nem született összefoglaló elemzés, amely feltárta volna azt a mély kapcsolatot, amely Kazinczyt a tájhoz, a kertépítészethez fűzte. Az író életművében fellelhető, a kertekre vonatkozó forrásokat keresve alaposabb kutatás után rövidesen „meglepő felfedezésre” jutottam. Kazinczy korát jóval megelőzve „ráértett” szakmánk – a tájépítészet – lényegére, és teljes spektrumára.

Jellegzetesen felvilágosult szellemiségéből eleve adódott, hogy a társadalmi, filozófiai témák mellett esztétikai kérdésekkel éppúgy foglalkozott, mint

természettudományokkal, botanikával. Szűkös anyagi körülményei ellenére is rengeteget utazott. Nagy példaképe e tekintetben is Goethe volt, ezért Kazinczy is mindig rögzítette, amit látott. Nézetét egyrészt irodalmi műveiben, útleírásaiban, naplói-ban, s főleg óriási levelezésében (több mint 6000 levele maradt fenn!) közzölte. Ezek a gyakran illusztrált, rajzos beszámolók Hotkócról, Dédácsról, Malaczkáról, Tatáról, és még folytathatnám a felkeresett helyszíneket, rendkívül értékes kerttörténeti forrásanyagok is egyben. Érzelmekkel telített, kifinomult tájszemlelet jellemezte. Kazinczy különleges érzékkel írt le városokat, településeket, építészeti részleteket éppúgy, mint egy kert kompozíciós elveit. Észrevételeit nem laikusként jegyezte, könyvtárában, metszetgyűjteményében a neves kertteoretikusok művei mellett találhatunk kertábrázolásokat, mint például a fertődi Beschreibung-ot is.

Természetes, hogy Széphalmon, saját birtokán is arra törekedett Kazinczy, hogy 'angoly-ízléssel' alakított parkot varázsoljon épülő kis kastélya köré. Sajnos a nagy álmokat nem tudta maradéktalanul megvalósítani, irodalmi, kultúra szervezői feladatai és magánéletének nehézségei meggátolták ebben.

1859-ben, a centenáriumi ünnepek kapcsán született meg annak a gondolata, hogy itt Széphalmon, a nemzet egy mauzóleum és az azt körülölelő festői park építésével állítson méltó emléket a „Szent Öreg”-nek.

A mostani évfordulón egy kiállítás rendezésével kívántuk felhívni a figyelmet Kazinczy és a kertművészet kapcsolatára. Ezáltal talán arra is esély kínálkozik, hogy végre megkezdődjön a kert életre keltése. Az igazi tisztelgés természetesen az lehetne a Költő előtt, ha egy „minta angol keretet” teremthetnénk Széphalmon, melyet nagyon találóan Ó nevezett így el, gyönyörű táji adottságai miatt. ■

A 150 éves Ganz Kéregöntöde és a 40 éves Öntödei Múzeum

A műemléki homlokzat helyreállítása, színezése

RAINER PÉTER

Egy kis gyártörténet: Ganz Ábrahám (1814. Unter-Embrach (Svájc) – 1867. Pest) 1845 januárjában, a Vizivárosban megvásárolta az első ingatlant – amelyet még számos követett –, hogy gyárat létesítsen rajta. A kezdeti kis öntőműhelyből pár év alatt rohamosan fejlődő – akkori értelemben vett – gyáróriás vált. A korábbi kisebb épületeket folyamatosan elbontották és az új igényeknek megfelelőket építettek. Ganz nagy tálmánya a kéregöntésű vasúti kerék új lehetőségeket kínált. 1853-ban kezdtek el a szabadalmaztatott kerék gyártását. A Monarchia vasúthálózatának kiépülése igényelte a tömeges kerékgyártást, ezért Ganz új kéregöntő csarnok építését határozta el. Az immár világhírű gyár fejlődése és termelése Ganz haláláig töretlen volt. 1869-ben a család eladta a gyárat. Az új igazgató *Mechwart András* kivezette cégét az 1873-as válságból, ehhez hozzájárult tálmánya a kéregöntésű hengershék gyártása is. Új önálló gyárak születtek: Ganz Villamossági Gyár, Ganz Vagongyár. 1896-ig, majd 1918-ig újabb töretlen fejlődés következett. Trianon után – érthető módon – a termelés jelentősen visszaesett. A korábbi terjeszkedést az összehúzódság váltotta fel. A gyárat 1946-ban államosították, majd 1964-ben bezárták és lebontották, mára csak a Kéregöntöde maradt meg.

A *Kéregöntöde*: a keréköntésben mutatkozó növekvő igények kielégítésére, 1858-59 között Ganz felépítette az 1600 m²-es, nyerstégla keretezésű és vakolt homlokzatú, Shed tetős, Howe fa-rácsostartós, világos, korszerű kéregöntő csarnokot. A termelés fejlődése – kisebb-nagyobb megtorpanásokkal – több mint négy évtizedig töretlen volt. 1896-ban a millennium évében azonban egy modernebb eljárás – az ún. Griffin-féle – elavulttá tette a Ganz-féle technológiát. A gyár akkori vezetése a licenc megvétele után az új eljárásnak megfelelő gyártáshoz nemcsak a berendezéseket, hanem az öntöde épületét is átalakíttatta. A Ganz törzsgyár megszűnéséig ez volt az öntöde egyetlen jelentős átépítése. A megújított eljárással 1964-ig, a gyárbezárásig folyt az egyre jobban visszaeső termelés.

Az Öntödei Múzeum

Az egykori Ganz törzsgyár ma már nem áll. Megmentett kéregöntődéjéből alakult ki 1969-ben az Öntödei Múzeum – *Pfannl Egon* építésmérnöknek köszönhetően – az ő tervei szerint. A megmaradt öntőcsarnokot a nyugati és az északi oldalon „visszavágták” és téglával burkolta, így zárt beépítésűből szabadon álló épület (1192 m²-es) lett. A déli és keleti oldal háborús sérüléseit és egyéb hiányosságait az ország akkori építéstechnikai, -technológiai színvonalán rendbe hozatta. A csarnok-

teret érintetlenül hagyta, csak megerősítette a rácsostartókat aláfogó fatámaszokat és az északkeleti végében kialakította a kétszintes iroda és kiszolgáló blokkot a felvezető szabadlépcsővel együtt. Napjainkra a Múzeum erősen leromlott műszaki-estétikai állapotba került.

A megújult Öntödei Múzeum

Még 2004-ben az OMM Öntödei Múzeumának igazgatója *Lengyelné Kiss Katalin* helyreállítási tanulmányterv, majd 2008-ban engedélyezési terv készítésére kérte fel *Rainer Péter* (AMRK) építésztervezőt. Az eng. terv a rendelkezésre bocsátott felmérési-állapottervre (készítő: *Szarka János* Neoplan Bt. 2002-05.), a bejárások tapasztalataira támaszkodva, az igazgatónővel és munkatársaival történt megbeszélések, egyeztetések eredményét figyelembe véve készült 2009. év elején, majd elkészült a kiviteli terv I. üteme is, így elkezdődhetett a helyreállítás kivitelezése.

Építészeti-belsőépítészeti koncepció szempontjai:

Az első helyreállító *Pfannl Egon* építész tervének tiszteletben tartása mellett törekedni kell:

- a műemlékvédelmi elvek és építészeti előírások maradéktalan betartására, érvényesítésére,

„1858-59 között Ganz felépítette az 1600 m²-es, nyerstégla keretezésű és vakolt bomlokzatú, Shed tetős, Howe fa-rácsostartós, világos, korszerű kéregöntő csarnokot“

„kár, hogy a földszinti ablakok kibontása elmaradt“

Fotók:
Maczkó Erzsébet

- az épületegyüttes egységes – tartalmi-funkcionális-formai-esztétikai – külső-belső megjelenésére,
- a meglévő és a fellelhető korabeli részletek lehetőség szerint hiteles és szakszerű bemutatására,
- a mai igényekhez alakításhoz (fűtés, szellőzés, világítás, vizesblokk, akadálymentesítés stb.),
- a szükséges javítások, cserék, restaurálások, korszerűsítések maradéktalan elvégzésére és
- a további rendszeres időszakonkénti karbantartások, nagyjavítások, korszerűsítések elvégzésére.

Az ipari műemléképület építészeti-belsőépítészeti helyreállítási engedélyezési terve:

A szempontok és az igények messzemenő figyelembevételével a következőképpen alakult:

- Az ingatlan kerítéssel történő körülzárása 2005-ben történt (Wild László ép. terve). A kert teljes rendezése – utak kialakítása, támfal rendbetétele, növénytelepítés, futtatás stb. – még szükséges.
- A déli homlokzat befalazott nyílásainak kibontása és újra ablakosítása a külső megjelenés és a belső Csarnoktér – a kiállítás – kellő természetes megvilágítása érdekében szükséges.
- A Kupolótér kellő természetes megvilágítása és egyúttal a beláthatóság biztosítása az áttetsző kopilitüveg átlátszóra cserélésével érhető el. A szellőztetés és hőszigetelés is megoldandó!
- Az Öntőcsarnok bejárata melletti provizórikus információs-pénztárfülke helyett új készül – külső tervezővel tervezetve. A bejárati íves acélgerendás áltétő és a vitrinek elbontásra kerülnek.
- A Kiszolgálóblokk nem túl szerencsés helyről induló nehéz vb. lépcsőjét egyúttal a galériaszintre is felvezető és az Öntőcsarnokhoz jobban illő könnyű, áttört acélrács-lépcsőre cseréljük.
- A Kiszolgálóblokk 5 m belmagasságú földszintjét a kiszolgáló tereknél megosztjuk, ezáltal 20 m² raktárat nyerünk, megközelítése a tervezett acéllépcsővel + galériarész beiktatásával válik lehetővé. Az Előadótér ismét teljes belmagasságúvá válhat, kivéve a + galériarész alatti területet.
- A Csarnok D-i és Ny-i oldalára az É-ival összefüggő galériát tervezünk – acéllépcső, üveg mellvéd –, amelynek járószintje acélrács, így a teret nem sötétíti, viszont a látogatóknak páratlan rálátást biztosít a Csarnoktérre. A kiállítás 70 fm (140 m²) falfelülettel és 140 m² alapterülettel bővül(het)ne!
- Az Öntőcsarnok belső rekonstrukciója – az állandó és az időszakos kiállításokkal, a látogatók útvonalával stb. – részletes kidolgozása a kiviteli terv II. ütemében történik.

- A Shed tető 20 m hosszú, 3 m magas fantasztikus Howe típusú fa-rácsostartóit ismét önhordókká tesszük – az aláfogások, pillérek megszűnnek – és újra osztatlan egyterű csarnok látványában gyönyörködhetünk (távlati terv).
- 200 m² alapterületű, kétszintes raktár-előadó toldaléképület (összesen: 400 m²) tanulmánytervét készítettük el az igények kielégítésére (megvalósítását a Tervtanács nem javasolta).

A kivitelezés I. üteme, a homlokzat-helyreállítás-színezés munkálatai (2009. 03. 23.-06. 15.)

Az épületben elhelyezésre került az Aquapol – roncsolásmentes – szigetelési rendszer.

Először a bontási munkák elvégzése történt:

- legelőször a déli és a keleti homlokzatlábazat cementvakolatát kellett levetni, hogy minél előbb és tovább tudjon száradni a fal,
- majd – állványozás után – a déli és a keleti homlokzatok rossz vakolatát kellett eltávolítani,
- ezután a déli homlokzat előkerült felső ablaknyílásainak kibontása következett.

Majd a javítási, építési munkák következtek:

- A tető és eresz bádigos munkáit kijavították, egyes elemeit kicserélték,
- a tető faszervezetét kijavították, sötétbarna xyladecor páccal felületkezelték,
- a falazatot szükség szerint kijavították és újravakolták, a vakolt vakablakokat kialakították,
- a natúr téglafelületeket javították, kiegészítették, kifugázták, lecsiszolták és impregnálták,
- az új acél-üveg ablakokat legyártották, majd mázolvá, üvegezve beépítették,
- a lábazat sólekötés után új hőszigetelő, lélegző, vízlepergető, sótároló vakolatot kapott,
- a betonjárda lapburkolatot kavicságyba rakták.

Végül a színterv és a felbontott színminták szerinti homlokzatszínezésre került sor:

- az öntöttvas szerkezeteket, vasalatokat, rácsokat, fémfelületeket matt sötétszürkére mázolták,
- a homlokzatmezőket törtfehér színre festették,
- a vakolt téglarchitektúra felületeit téglavörös színre festették.

Mára csak a kert parkosítása; növényesítés és a fűvesítés maradt vissza.

A helyreállításra fordítható összegből ennyire futotta, de további támogatás esetén elkészülhet a támfalkerítés felújítása és befuttatása borostyánnal, vadszőlővel, a Kupolótér átlátszó kopilitüveg fala és az ÖM-et szimbolizáló vasúti kerékpártartó acél rácsostartó pillér is. Az Öntőcsarnok természetes megvilágításán nagymértékben javított a déli homlokzat felső befalazott nyílásainak kibontása és újra ablakosítása (kár, hogy a földszinti ablakok kibontása elmaradt). A Kupolótér természetes megvilágítása, egyúttal a beláthatóság biztosítása a több helyen sérült, repedt áttetsző kopilitüveg átlátszó üvegre cserélésével lenne elérhető.

A rendelkezésre álló minimális összegből mindenesetre megelégedésre megújult az idén 150 éves Ganz Kéregöntőde, vagyis a 40 éves Öntődei Múzeum külső képe. Ha újabb anyagi forráshoz jut a múzeum, elkezdődhet a helyreállítás II. üteme az Öntőcsarnok belső tere; galériával, lépcsőkkel, világítás-rekonstrukcióval. ■

Építész vezető tervező: Rainer Péter

Színszakértő: Maczkó Erzsébet

Statikus vezető tervező: †Tésenyi Róbert, Berzi Péter

Elektromos vezető tervező: Bengyel Gyuláné

Kivitelező: Hullán Botond, Bécsi 70 Kft.

KÖH területi felügyelő: Lampert Rózsa

A tízkastély

NAGY ZOLTÁN

Az Örökség július-augusztusi számában jelent meg a Műemlékek Nemzeti Gondnokságának (NG) közleménye „egyes állami tulajdonú kastélyok piaci hasznosításáról”. A Közleményben *Varga Kálmán* igazgató élesen bírálta a Magyar Nemzeti Vagyonkezelő Zrt. (MNV) *Hiller István* miniszterhez (OKM) írt júniusi levelében foglaltakat. Az MNV Zrt. ugyanis tíz kastély piaci hasznosításához – ebből öt az NG-hez tartozik – s vagyonkezelési szerződésének felmondásához, valamint „az ezekre a kastélyokra irányuló folyamatban lévő UNIO-s pályázatok felfüggesztésé”-hez kérte a miniszter hozzájárulását, hozzátéve, hogy „ez a koncepció élvezi a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal támogatását is”.

A Nemzeti Gondnokság szerint előbb az állami tulajdonú műemlékek sorsát meghatározó nemzeti stratégiát kell megalkotni, s csak utána beszélhetünk bármilyen, esetenként akár piaci hasznosításról. Ráadásul a kiemelt műemlékek eszmei, történeti és művelődéstörténeti értéke sokkal jelentősebb, mint üzleti értékük. Az MNG nem fogadja el azt az érvelést sem, hogy a hasznosítás legfőbb formája a szállodai értékesítés, mert a kastélyok zöme a kötött architektúra miatt erre alkalmatlan.

Az MNV Zrt. levele s az azt követő vita újra föl-

*Acsa,
Prónay-kastély*

elevenítette a kastélyok körül folyó, hol lappangó, hol nyílt vitát, arra sarkallva az illetékeseket, hogy „öntsünk már egyszer végre tiszta vizet a pohárba”. Ami persze éppen most ebben a gazdasági helyzetben különösen nehéz.

Először is nézzük a számokat.

Magyarországon mintegy 150 olyan kastély van, amely jelentős programokra, kiállítások bemutatására alkalmas. Ezek részben állami, részben önkormányzati, illetve egyéb tulajdonban vannak. Az épületvagyon becslült értéke százmilliárd forintos nagyságrendű. A működőképes kastélyok egy részét örökségvédelmi szempontból a legmegfelelőbb múzeumi célra használják. Nagy számban szociális, gazdasági funkció is működik az értékes ingatlanokban. Sajnos romosan, üresen vagy hasznosítás nélkül is sok kastély áll. Végiggondolt koncepció hosszú távú hasznosításukra nem született.

Történetük a régmúltba nyúlik vissza. A bajok a háborút követően kezdődtek, amikor a front nyomában – pusztítva egyebeket is – kifosztották a kastélyokat, több értékes épületet meg éppenséggel elbontottak. Könyvtárak, antik bútorok, szőnyegek égtek el, műtárgyak tűntek el. Fölprédálták az olykor évszázadok alatt fölgyűlt főúri vagyonokat. A megmaradt kastélyok sorsát, mint épített örökségünk kiemelkedően fontos szegmensét, mihamarabb rendezniük kell az utódoknak. A hetvenes években egyes épületek helyreállítására történtek kísérletek, de koncepciózus, megvalósítható terv nem született.

Ezzel az *épületvagyonnal* összefüggő első lépés a rendszerváltáshoz kötődik, amikor *dr. Czoma László* képviselő – a keszthelyi Helikon Kastélymúzeum igazgatója – benyújtotta törvényjavaslatát a Parlamentben. Ez a törvény szabta meg, hogy melyek azok az állami tulajdonból ki nem adható, a nemzeti vagyon szerves részeként kezelendő épületek, amelyek helyreállítása, fenntartása a magyar állam joga és kötelessége. Ezt követően érdemi lépés sokáig nem történt. A 2002-ben készült ugyan egy törvényjavaslat, de az már nem került a Tisztelet Ház elé.

2004-ben a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal az – (akkori nevén) Műemlékek Állami Gondnokságával, a KVI-vel és a Kastélyainkért Egyesülettel közösen – elkészítette *kastélyprogramnak* nevezett

*Bajna,
Sándor-Metternich-
kastély*

*Fotók:
Nagy Zoltán*

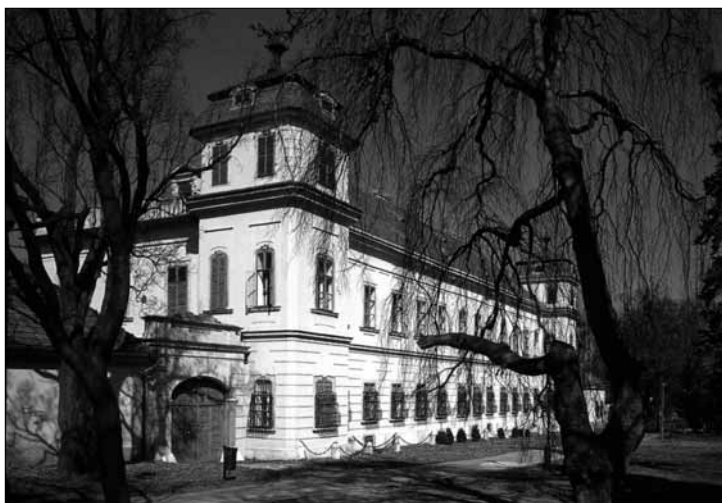
Iszkaszentgyörgy,
Amadé-Bajzáth-
Pappenheim-
kastély

javaslatát, amely felsorolta és megvizsgálta a műemléki törvény mellékletében szereplő, zömmel állami tulajdonban lévő kastélyállományt, javaslatot tett az épületek lehetséges hasznosításra, s különböző szempontok szerint sorolta be ezeket az ingatlanokat. Már ott, ahol lehetett. Nem minden épület állt ugyanis üresen, legfeljebb rosszul hasznosították. A 2004-es előterjesztés már a bevezetőben megfogalmazta, hogy miután a „kastélyok körül zavarosak és tisztázatlanok a kompetenciák, s a felelősségi körök évek óta összerosódnak, átgondolt programra van szükség.“ Az egész kezdeményezés azzal a céllal készült, hogy az (akkor) 800 védett kastélyból az állami tulajdonban lévő mintegy 90 együttes esetében „kimondassék egy olyan szakmai állásfoglalás, amely egyúttal nyilvánvalóvá teszi a KÖH szerepkörét is. Vagyis: az állami tulajdonban lévő együttesek örökségvédelmi, szakmai értékelése... ezt követően pedig szakmai konszenzuson alapuló javaslat tétele az állami (közösségi) tulajdonban tartásra, a hasznosításban a közfunkciók körére, illetve az állami tulajdonból való kikerülésre, a nem feltétlenül közcélú hasznosítás lehetőségére“ – ebben az ügyben – az állam megbízott intézménye, a KÖH az illetékes.

A közel egy esztendeig tartó késhegyig menő szakmai viták eredményeképpen a KÖH letette az asztalra az első javaslatcsomagot. Ez a Kastélyprogram. Az persze már külön történet, hogy mi valósult meg belőle.

Tata,
Esterházy-kastély

Fotó: MNG

Először nézzük meg, hány kastélyt vett számításba a KÖH 2004-ben, s lehetséges hasznosítás szerint hogyan osztályozta ezeket az épületeket:

A „kulturális közcél szempontjából *kiemelt* kastélyokat a *minőségi országbemutató*“ érdekében kívánta hasznosítani a Program. Erre öt kastélyt tartott alkalmasnak Ezek az óbudai Zichy-, a fertődi Esterházy-, a gödöllői Grassalkovich-, a körmendi Batthyány- és a keszthelyi Festetics-kastélyok.

Az öt *kiemelt* mellett 23 kastélyt „intézményesített minőségi országbemutató programjában bemutatni tervezett“ listára sorolt. Közöttük szerepel az az öt is, amely az MNV Zrt. mostani, júliusi levele szerint felkínálható hasznosításra. (Acsa, Dég, Fertőrákos, Füzerradvány, Tata.) *Megfelelő kulturális intézményi keretek* között jelenleg is működő 13 együttes (pl. Lengyel, Zaalasztengrót) mellett „minőségi országbemutatóra“ *esélyes*, több alternatívában is hasznosítható 13 más épület (pl. Bajna, Gyula, Fót) és megfelelő intézményi keretek között ugyancsak 13 más kastély (pl. Szarvas, Kisbér).

A jelentés megállapította, hogy 27 kastély „nem szerepeltetendő a műemléki törvény mellékletében“ – köztük olyan értékes épületek, mint az iszkaszentgyörgyi Amadé-Bajzáth-Pappenheim-, a lovasberényi Cziráky-, a soponyai Zichy- és a nágocsi Zichy-kastély.

Az MNV Zrt. levelében szereplő tíz kastély a következő: *Acsa*, Prónay-, *Soponya*, *Zichy*-, *Bajna*, Sándor-Metternich, *Gyula*, Almássy-, *Iszkaszentgyörgy*, Amadé-Bajzáth-Pappenheim-, *Tata*, Esterházy-, *Dég*, Festetics-, *Füzerradvány*, Károlyi-, *Lovasberény*, Cziráky-kastély és a *fertőrákosi* püspöki kastély-együttes.

Ez a különböző tulajdonokban lévő épületvagyon csak nehezen számszerűsíthető. Az olyan kastélyok, mint például a gyulai Almássy-kastély, amelyhez a magyar zene megteremtőjének, Erkel Ferencnek munkássága fűződik, a *nemzet önazonosságának szerkesztésére*. Ugyancsak hasonló szempontok szerint kell számon tartani a tatai, a dégi és a többi kastélyt is.

Ettől azonban az épületek állapota még romolhat, karbantartásuk, felújításuk és megfelelő bemutatásuk még sokmilliárdos tétel, amelyet a tulajdonos magyar államnak kell/kellene előteremteni.

Lássuk. A bajnai Sándor-Metternich kastély főépületének homlokzatáról *D. Mezey Alice* írt alapos elemzést (Örökségvédelem, 2004/8). Míután a melléképületek 1980-90-es években megkezdett állagvédelmi munkái elkészültek, a figyelem ismét a főépületre terelődött. A kivételesen gazdag falképeket, freskókat rejtő páratlan értékű kastély helyreállítása 1981-ben kezdődött, a kutatás 1985-ben. A homlokzat helyreállítására a tulajdonos KVI – az MNV Zrt. elődje – adott megbízást, ez a munka fejeződött be 2004-re. Azóta nem történt semmi. (A KVI 2005/6-ban írt ki befektetői pályázatot – eredménytelenül.) A kastély üres, a belső termek felbontott padlóin, a falkutatás nyomain látszik, hogy a ház „ugrásra készen“ várja a teljes helyreállítást.

Ami azonban késik. Miért? – A kérdésre *Pallagi Tibor* polgármester szétárja a karját. – Gondolom, a pénz miatt. Meg azért, mert nem könnyű egy ilyen értékű kastélynak megfelelő gazdát és funkciót találni. Annak örülnék, ha a falunak köze lenne az épülethez, nem adnák el. Munkahelyeket teremtené, ha idegenforgalmi célra hasznosítanák. Konferencia-turizmusra, rekreációs célra egyaránt alkalmas lenne... Csak csináljanak már vele valamit.

Vizek, erdők, gyönyörű táj ölelésében várja feltámadását a tatai Esterházy-kastély. Nem akármilyen lehetőségeket kínál a háború után sokáig kórházként funkcionáló épület. Érdeklődők is voltak szép számmal. Az izraeli, francia befektetőknek tetszett a kastély, de szándékaik nem bizonyultak komolyak. Most a Nemzeti Gondnokság 1,5 milliárd forintos projektje fut. Megvan az engedélyezési terv is. *Michl József* polgármester szerint a város együttműködik a Gondnoksággal és minden áldozatot meghozna, ha a közösség hasznára sikerülne helyreállítani az épületet. Az önkormányzat nagylélegzetű városfejlesztési programjában, a tatai származású Magyar Zoltán professzorról elnevezett Magyar-tervben – a településfejlesztésen belül – kiemelt szerepet szán a kastély-együttesnek. Szóba került még az egyetemi oktatás célú hasznosítás is.

Az iszkaszentgyörgyi kastélyban jelenleg iskola és művelődési ház működik. Az önkormányzatnak használati joga van az állam tulajdonában levő műemlékhez. A jól megközelíthető barokk kastély iránt is többen érdeklődtek – az olaszok vonzó turisztikai célnak tartották –, de amíg az új iskola nem épül meg, márpedig erre most még pályázatokkal sincs remény, addig szó sem lehet a kastély bármilyen célú hasznosításáról – mondja *Gáll Attila* polgármester. Az állam csak az épület őrzését biztosítja. A mintegy 2000 lakosú rendkívül jó természeti-táji adottságokkal rendelkező Soponya Zichy-kastélya 1999 óta üresen áll. Az addig gyermekotthonként működő épület – éppen ezért – meglehetősen jó állapotban van. Őrzik. A kiszolgáló-épületekkel ellátott, nagy parkban álló, turistaközpontnak, szállodának, „ököcentrumnak“ egyaránt jól hasznosítható épület előnyeit *Hollási László* polgármester és *Gáll Róbert*, az iskola volt igazgatója sorolja. Véték, mondják, hogy tíz éve üresen áll, pedig a környező erdők, halastavak, a lovaglás olyan lehetőségeket kínálnak, amelyeket a kastély viszonylag kis befektetéssel kiszolgálhatna. Távlati tervekről nem tudnak. A Nemzeti Gondnokság kezeli a Festicics kastélyt. Az elmúlt években felújított s a földszinten kiállítással berendezett, múzeumként is működő épületet sokan látogatják. Mind a polgármester, *Szabadiné Petrőczy Márta*, mind a Nemzeti Gondnokság szakemberei elmondják, hogy sok befektető kereste-keresi fel a kastélyt. Legutóbb egy francia gazdasági társaság érdeklődött a szállodaként jól hasznosítható kastély iránt. Az tíz, MNV Zrt. által számításba vett kastély közül a – lovasberényi Cziráky-kastély mellett – az acsai Prónay-kastély van a legrosszabb állapotban. 1995 óta az államkincstár tulajdonában van, őrzik ugyan, sőt alkalmanként filmforgatásra vagy egyéb rendezvényekre is használják, de a világháború alatt

Dég,
Festicics-kastély

kifosztott épületet (a nagy könyvtár egy hétig égett) sokáig a honvédség használta. A hasznosítás lehetőségei közül felmerült a konferencia-központ, a rekreációs lehetőség (termálvíz van), sőt a kaszinó ötlete is. *Szeres Rezső* polgármester az egyre romló épület viszonylag kis munkával kijavítható beázásainak nyomát mutatja. (A KÖH már többször szabott ki bírságot az el nem végzett javítások miatt – eredménytelenül.) A KVI mintegy tíz éve már pályáztatta az épületet, de a nyertes csődbe ment. A füzéradványi Károlyi-kastélyt, a zempléni hegyvidék legszebb helyen fekvő és legértékesebb épületét is a Nemzeti Gondnokság kezeli. Helyreállítására, karbantartásra az elmúlt években mintegy több százmillió forintot kapott. A hatalmas, ősfás parkban álló épület-együttest hatan őrzik, illetve fogadják a látogatókat. A Károlyi-család a háború előtt néhány évig arisztokraták szállodájaként működtette az épületet. *Czili Mátyás* polgármester szerint ezt szeretné a falu lakossága ma is, éppen mert sok embernek nyújtana munkalehetőséget a szálloda. Az északi országrész lovas turizmusának központja lehetne a páratlan adottságokkal rendelkező kastély. Egyelőre reménytelennek tűnő helyzetben van a lovasberényi Cziráky-kastély. Néhány évvel ezelőtt egy vállalkozó – több jó szándékkal és reménnyel, mint pénzzel – életet próbált lehelni a magára hagyott épületbe. Nem sikerült. – A község nem engedheti ki a kezéből a kastélyt – mondja *Schieder László* polgármester. Most a csontig lekopaszított épületet napi négy (!) órában őrzik a tulajdonos. Érdeklődőkről nem tud. (Néhány éve volt egy komoly befektető, de a kincstárnál megbukott.) Az MNG Zrt.-től rendszeresen jön egy ember, akivel megbeszéljük az aktuális kérdéseket, de ő –

Soponya,
Zichy-kastély
– belső lépcső
architektúra

Fertőrákos,
püspöki
kastélyegyüttes
kápornájának
belső részlete

Lovasberény,
Cziráky-kastély

a polgármester – az épület hasznosítását illetően nem lát kiutat.

Külön történet a fertőrákosi püspöki palotáé és a gyulai Almásy-kastélyé. A turisztikai szempontból igen jó helyen lévő, s az NG kezelésében lévő fertőrákosi püspöki palotát előbb visszaigényelte, majd visszaadta az egyház az államnak. Az épület tetőszerkezetét felújították, jó állapotban vannak a termekben a freskók – a kiállításokra, fogadásokra, múzeumi célra egyaránt alkalmas épület teljes helyreállítására így is 1,2 milliárd Ft kellene – mondja *Palkovits János* polgármester. (Legutóbb is itt tartották a határnyitási piknik évfordulója alkalmából rendezett fogadást.) A műemléki környezet (népi épületek, színház) mellett a Fertő tó, s a községgel határos Ausztria szinte állandó turistaforgalmat biztosít a településnek.

Akárcsak Gyulának a fürdő. A szomszédos államokból érkező idegenforgalom is indokolná a hosszú évek óta üresen álló Almásy-kastély helyreállítását. Gondot jelent azonban az ingatlan rendezetlen helyzete. Az állami tulajdonban lévő kastély főépülete a megyei, a Vigadó épülete a városi önkormányzat kezelésében van. Az épülettel kapcsolatban számtalan terv született. A nemzet kulturális szellemi kincsének ápolása érdekében azonban legfontosabb az Erkel-hagyományok felélesztése és a Dél-Alföld operai központjává való fejlesztése lenne. (Lásd: Örökség 2007/4)

A vázlatos körkép korántsem teljes. Annyi azonban világos, hogy a piaci (?) célra hasznosítható kastélyállományból kiemelt tíz különböző kvalitású épület mindegyike tetemes összegű helyreállításra szorul. Alapvető kérdések nem tisztáztak. Mit akarunk a bemutatásra alkalmas kastélyokkal? Van-e elegendő forrás legalább a jelentősebb házak helyreállítására? Ha igen, honnan? A kastély, önmagában, még ha szép is, kevés. Gondolkodnak-e már valahol egy átfogó, a teljes, e célra hasznosítható kastélyállomány felmérése után kidolgozandó turisztikai-kulturális-egészségügyi (rekreációs) program és kastélytúra-lánc kidolgozásán? Mit tudnak nyújtani a magyar kastélyok túl az építészeti értékeiken? Mivel, hogyan tudják a kastélyokat a magyar szellemi-tudományos életbe bekapcsolni?

A KÖH kérdéseit – mindezek mellett – még abban is összefoglalhatjuk, hogy az üresen álló épület pusztul, s ha van érdeklődő, akinek pénze van, akkor a pénzt mozgatni kell, s akkor kell konkrétan megnézni, hogy kinek, hol, mire adnak engedélyt. A KÖH pillanatnyilag minden eddiginél pontos-

sabb nyilvántartási rendszer összeállításán dolgozik. Ha ez elkészül, akkor mód nyílik a kastélyállomány felmérése alapján stratégiai koncepció kidolgozására. Most egyelőre a szakvélemény készül, hogy ezek az épületek mire alkalmasak. A kezelői jog átadásáról is csak akkor születhet állásfoglalás, ha a 72 állami tulajdonból ki nem adható kastély helyreállításának költségei legalábbis körvonalazódhatnak. Márpedig csak a kutatásokra és az épületek szerkezeti helyreállítására is százmilliárdos költséggel kell számolni.

Nyitott kérdések. Ezekről kérdeztük *dr. Mezős Tamás* elnököt.

– Mindenekelőtt le kell szögezni – mondta az elnök –, hogy sem az MNV Zrt. javaslatában szereplő 10 épületről, sem pedig a többi, állami tulajdonból ki nem adható kastéllyal kapcsolatban soha, senki sem állította, hogy ezek hasznosítása kizárólagosan szállodaként lehetséges. Sőt, például a gyulai, vagy az acsai kastély is bizonyosan alkalmatlan szállodai funkció befogadására. Önmagában a kötött alaprajzi rendszer, vagy a festett falfelületek nem képezik a szállodai funkció kialakítását ezekben a történeti épületekben. Szállodának véleményem szerint akkor alkalmasak a kastélyok, ha legkevesebb 50 szoba és a szükséges infrastruktúra kialakítására akár a történeti épületben, akár annak közvetlen környezetében kínálkozik lehetőség. Általában a történeti épületet – mint például Körmen esetében – szálloda mellett reprezentatív célra, esetleg konferencia központként lehet igénybe venni. A hasznosítási pályázatok célja az, hogy megvizsgálhassuk annak lehetőségét, hogy lehet-e befektetői hajlandóságot találni a történeti épületek méltó hasznosítására, amely hasznosítás figyelembe veszi a műemlékvédelem szándékait és kikötéseit. A veszélyeztetett kastély és kúria állomány megmentésére ma nincs állami forrás. Illuzórikus reménykedni abban, hogy 100, 50 vagy akár 20 kastély múzeumává történő alakításának több tízmilliárdos költsége, majd a fenntartásukhoz szükséges évi 100 milliók belátható időn belül a központi költségvetésben rendelkezésre állnak. Hiba, sőt bűn arra várni, hogy évi 100-200 milliós ráfordítással az állami tulajdonú kastélyok állapotának romlása érdemben mérsékelhető. Mielőbb, ha lehet azonnal, cselekedni kell annak érdekében, hogy a magyar építészettörténet eminens és kevésbé jelentős alkotásai 5-10 éven belül az enyészet martalékává váljanak. ■

Gyula,
Almásy-kastély

Fotó:
Bugár-Mészáros
Károly

Műemléki-régészeti értékeink nyomában

Az Örökség októberi számában Budapesten és környékén kalandozva egy-egy viszonylag kevésbé ismert régészeti-műemléki értékkel ismerkedhetünk meg. Az etyeki Nazerén-hegyre épült középkori falu szinte teljesen eredeti állapotában fennmaradt gótikus temploma miatt emelkedik ki a térség középkori faluhelyei közül, ezért a már 1958 óta műemléki védelem alatt álló templom dombja méltán érdemelte meg 2005-ben a védett régészeti lelőhelyé nyilvánítást is (ugyanebben az évben a templom dombjának teljes területe műemléki környezet – besorolást kapott).

Műemléki kirándulásunk során az 1910-es évek két szecessziós takarékpénztára után a modernista építészet országos védelemre javasolt alkotásai kerülnek sorra. Az ifj. Weiss Gyula által 1896-ban alapított üvegkereskedés számára Kozma Lajos tervei szerint emelt modern stílusú lakó-, irodabázis és raktár 1934-ben, 75 éve épült. A II. világháború alatt itt készítették Carl Lutz konzul vezetésével a svájci követségi védleveleket, miközben a ház nagyjából 3000 zsidó menedékeül szolgált.

Etyek, Botpuszta, középkori faluhely és templom

NAGY LEVENTE

A középkori Bot (Both) falu területével azonosítható lelőhely Etyek-Botpusztától északra, a Nazerén-hegynek nevezett dombon található. A lelőhelyet már Rómer Flóris is számon tartotta, 1871-ben számolt be egy Both-pusztán előkerült 11. századi érmekből álló kincsleletről. A dombtetőn ma is álló középkori eredetű templom a falu Szeplőtelen Fogantatásról elnevezett plébániatemploma volt (ma kápolna). István nevű papja szerepelt az 1333-1335. évi pápai tizedjegyzékben, 1402-ben a Szeplőtelen Fogantatás napjára pápai búcsúengedélyt is kapott. A Juan Cabello által 1980-ban vezetett ásatások és falkutatások szerint a legkorábbi, egyenes szentélyzáródású egyházat a 15. század végén részben elbontották, ennek helyére épült fel a sokszög szentélyzáródású, hálóboltozattal lefedett, keleti és déli oldalán támpillérekkel megerősített gótikus templom, amely kisebb 18. századi átépítésektől eltekintve lényegében nagyrészt eredeti állapotában maradt fenn. A lépcsőfeljáró melletti vakolatlan felületnél jól látható egy falszakasz, amely a legkorábbi kőtemplomhoz tartozott, a 15. századi eredetű falakat a templom külső oldalán durvább vakolat jelzi.

Az egykor virágzó falu Buda török kézre kerülése után elpusztult, a fennmaradt adóösszeírások szerint 1546-ban már pusztá volt, majd néhány család ideköltözése után 1562-ben újra elnéptelenedett. Megrongálódott templomának kijavítására és átépítésére 1758 és 1766 között került sor, amikor Botpusztán két nazarénus szerzetes telepedett meg. A spanyol Juan Alfonso Valera y Losada által 1752-ben alapított, majd 1935-ben véglegesen feloszlott (a mai nazarénus felekezettel nem azonos) koldulórend tagjai, a „Názáreti Jézus vezeklői“ nem

hordhattak lábbelit és fejfedőt. Viseletük barna színű, durva posztócsuha volt, szőrből készült cseresznyepiros, fehér végű övvel, rendházuk a templom északi homlokzatához csatlakozva felépült szerény kivitelezésű téglalap alakú épület.

A század végére keltezhető következő átépítés során az újonnan elkészült nyugati homlokzatba 1794-es évszámmal megjelölt kőkeretes ajtó került, a középkori templom déli bejáratát elfalazták (az elfalazás helyét szögletes beugró jelzi), felette szöszéket alakítottak ki. Ekkor készült a templom oromfala fölött emelkedő hagymasisakos fa harangtorony, a jelenleg hiányos berendezésű kápolna rokokó stílusú főoltára még a 18. sz. közepén készült.

A templom körüli temető és maga a falu biztonságos, jól védhető dombon (dombboldalon) helyezkedett el, amelyet U-alakban időszakos mocsár vett körül. Az itt lakók háziról, mindennapi életéről ásatások híján szinte semmit nem tudunk, az ismert írásos források alapján azonban Bot falu a 14-15. században, egészen a török korig jelentős helynek számított. Egy 1402-ből származó adat szerint saját kórháza volt, amely talán a templomhoz kapcsolódva, a 18. századi nazarénus rendház helyén állt.

Gótikus kápolna Etyek Botpusztán

Fotó: Nagy Levente

A dombtetőről középkori házak helyett Etyek házaira nyílik jó rálátás, míg a Nazarén-hegy keleti lábánál nagy halastó vonzza magához a látogató tekintetét. A nyugati domboldalon 19. századi pince táton, a keleti oldalon, a tóparton régi temető sírkövei emlékeztetnek a múltra. A különleges, fordulatokban gazdag történelmével büszkélkedő

domb a rajta álló gótikus kápolnával egy kirándulást mindenképpen megér.

A középkori templom és falu régészeti védési dokumentációja Erdős Ferenc és Juan Cabello kutatásai, a templom újkori történetének és műemléki értékeinek leírása a KÖH műemlék-nyilvántartása alapján készült. ■

Üvegház a Vadász utcában

GEBAUER IMOLA

A Budapest, V. kerület, Vadász utca 29. szám alatt, műemléki jelentőségű területen, több műemlék szomszédságában áll egy lecsupaszított, majdnem jelentéktelenné tűnő épület. Rejtőzködő, mert mai állapota alig sejteti egykori újszerűségét és történetét sem sokan ismerik, pedig homlokzatán emléktáblák idézik fel a II. világháborúban betöltött szerepét.

Az „Üvegház“ helyén 19. századi lakóház állt. Itt alapította 1896-ban ifj. Weiss Gyula táblaüveg-nagykereskedését. Az épületet többször is átalakították (1918, 1927), a nagyjából négyszög alaprajzú telek belső oldalain melléképületeket emeltek. A jól prosperáló cég 1933-34-ben emeletráépítést tervezett, melyhez a terveket *Csemege Géza* készítette el. Az épület azonban – talán a felújítási munkálatok alatt – leégett. Ekkor fordult a tulajdonos az akkor már jól ismert modern szellemiségű építészhez, *Kozma Lajos*hoz (1884-1948) és felkérte az ifj. Weiss Gyula és fiai táblaüveg-nagykereskedés új székháza megtervezésére. A kivitelezést a Dénes és Erős cég végezte. Az 1934-ben emelt épület méltán kapta az Üvegház nevet. Formanyelve alapvetően eltér környezetétől: historizáló ízlésvilágától: tömbszerű, kétemeletes, lapostetős kialakítású, mely minden plasztikusságot és dekorációt nélkülöz. A zárt sorú beépítésben, utcavonalon álló épület homlokzatának erőteljes horizontális hangsúlyt adott az emeletet szalagszerűen összefüggő ablaksora, melynek könnyedségét egykor a teljes falfelületet fedő márványüveg borítás fokozta. Az épület földszinti részén számos üvegtégla típust építettek be, mely miközben bemutatta a cég kínálatát, világossá tette az egyébként viszonylag szűk utca földszintjén kialakított irodákat. A homlokzaton továbbá többféle építési üveget, üvegtéglát, drótüveget, katedrál- és ornamentüveget és vastag szerkezeti öntött üveget alkalmazott a tervező.

A termékek reklámja az épületbelsőben is folytatódott. Az emeletre üvegfokokból álló lépcső vezetett, falait színes üvegtáblák borították: a fekete, sárga, kék, piros színei a kor haladó képzőművészeti elveinek megfelelő alapszínek, a modern szemlélet jelenlétét tükrözték. Az épület leglátványosabb helyisége az igazgatói iroda előtere, az I. emeleti lépcsőforduló volt: oldalfalait, mennyezetét, ajtóit piros,

fehér és fekete üveglemezek fedték, üvegebe maratva az alapítás évét. A helyiség terrazzo padlójába a cég-alapító ifj. Weiss Gyula monogramját öntötték ki fekete-fehér kockás alapon. Az emeleten további irodák és bemutatóhelyiségek sorakoztak, míg a raktár a vasbeton szerkezetes épület II. emeletére került. Az épület jobb oldalán egy másik, valamivel egyszerűbb, de üvegbetétes, fém csőkorláttal kísért lépcső az igazgató-tulajdonos lakásába vezetett. A lakásban nagy üvegtáblás tolaajtókkal átalakítható terek, a hátsó homlokzat oldalán sarokablak jelezte az építész formakincsét.

Az udvari homlokzat átalakított, a kapualj széles nyílásában az egykori iparvágány tartozékait hordozó kiugró épületrész, a kapubejárattól jobbra a teherlift aknája utal egykori funkciójára.

A 30-as évek végén Weiss Arthúr, Weiss Gyula idősebb fia a cégvezető üzlettársa lett. Édesapja nyugalmába vonulása után, az üzlet betiltásáig, öccsével, Vilmoossal és Viktorral vezette az üveg-nagykereskedést. 1944-ben Weiss Arthur felajánlotta a cég székházát a svájci konzulátusnak, így az Üvegházban működhetett 1944. júliusától a budapesti Svájci Követség Idegen Érdekek Képviselete Kivándorlási Osztálya. A svájci konzul, *Carl Lutz*, felismerve a zsidóságot fenyegető veszélyt, felvállalta a német kormány által engedélyezett 8000 magyar zsidó család Palesztínába történő kivándorlással kapcsolatos ügyeinek intézését és személyesen vállalt felelősséget az Üvegházban folyó tevékenységért. A Svájci Követség által kiállított „Schutzpass“ sokak számára az egyetlen lehetőséget jelentette a túlélésre. Lutz egyetértésével a megengedettnél jóval több hivatalos iratot állítottak ki, ismereteink szerint 50 000 főre tehető a valódi vagy hamis svájci védőútlevél révén megmenekültek száma. Az Üvegház azonban menedékkül is szolgált, 1944 végére mintegy 3000 embert fogadott be. A főépület és melléképületek minden szintjét ellepték a menekültek, majd miután a ház megtelt, a szomszédos Vadász utca 31. szám alatti épületet is használni kezdték: az épületbe a pincén át jutottak be. Az épület több nyílaskeresztes támadást is elszenvedett, 1944. december 31-én a nyilasok betörték, többeket megöltek. Weiss Artúrt, a ház tulajdonosát elhurcolták és meggyilkolták.

Az épületet és az üvegkereskedést az 1950-es években államosították, benne 1975-ig különböző állami

üvegezési vállalatok működtek. 1975-ben egyik részét a Könnyűipari Tervező Iroda (KIPTÉRV) használta. Az épületet tulajdonjogilag felosztották, a II. emeleten lakásokat alakítottak ki, amelyeket magántulajdonosoknak adtak el, míg a földszint és az I. emelet vállalkozások tulajdonában áll. Az egykori irodák üresen állnak, állapotuk romos. A műemléki védelem nélkül álló épület második emeleti eredeti ablakait az elmúlt évek folyamán cserélték ki műanyag nyílászárókra. A két lépcsőház, az igazgató iroda előtere és az igazgatói lakás azonban ma is többé-kevésbé eredeti állapotát őrzi. A földszint egyetlen szobájában a róla elnevezett alapítvány hozta létre a Carl Lutz emlékszobát, mely a világháborús időszakról szóló dokumentumokat mutatja be.

Az Üvegház 2008. decembere óta ideiglenes védelem alatt áll. A mielőbbi várt végleges műemléki védelem a kerület rendezési tervében bonthatónak minősített épület fennmaradásában alapvető fontosságú és reményeink szerint előmozdítja a rekonstrukciót is. A jelenlegi összetett tulajdoni viszonyok ezt megnehezítik ugyan, de a Budapesti Fővárosi Tervtárban őrzik az eredeti terveket, amelyek elviekben lehetővé teszik a hiteles helyreállítást. A Vadász utca 29. szám alatti egyedülálló értékekkel bíró és történetet hordozó épület védetté nyilvánítása méltó megbecsülést jelent majd az elismert építész ismert, mégis elfeledett alkotásának. Lehetővé teszi a zsidóság megmentéséért fáradozók munkájának szélesebb körű megismerését és megbecsülését is. ■

Fent: Az Üvegház egy archív felvételen
KÖH Fotótár

Lent: Üvegház ma
Fotó: Gebauer Imola

Alkotótábor a műszaki örökségünk megőrzéséért Bánffyhunyadon

Technikai örökségek Erdélyben

Az Erdélyi Múzeum Egyesület Műszaki Tudományok Szakosztálya védnöksége alatt zajlott Bánffyhunyadon a harmadik „Technikai örökségek Erdélyben” elnevezésű alkotótábor augusztus 26-30. között. A tábor résztvevői doktoranduszok, kutatók, mérnökök, egyetemi oktatók voltak.

A rendezvény célja az előző évi rendezvényekhez hasonlóan (Magyarvalkó, Magyargyerőmonostor) továbbra is a technikai örökségeink felkutatása, működtetőképessé tétele, megőrzése, kulturális örökségünkbe való integrálása, valamint a térség kulturális és turisztikai fejlesztése volt. A technikai objektumok, szerkezetek tudományos feldolgozásához szakértőket szólítottak meg, a munkálatokba bevonták a diákságot, ezzel is biztosítva a tábor hagyományápoló jellegét és oktató-nevelő szerepét. Az Erdélyi Múzeum Egyesület Műszaki Szakosz-

tályának technikatörténeti csoportja kalotaszegi eddig ismeretlen, feltáratlan értékeket próbál technikatörténeti jellegű kutatásaival feldolgozni. A csoport a templomtornyok félhomályában rejtőzködő harangoknak és toronyóráknak, a letűnt századok hírmondóinak felkutatását tűzte ki célul.

Idén a tábor résztvevői a bánffyhunyadi református templomot mérték fel. Megvizsgálták a harangokat, a tornyot, a toronyórát, és felmérték a templom építészeti állapotát, ugyanakkor átvizsgálták és digitalizálták az Erdélyi Református Egyházkerületi Bánffyhunyadi Levéltárában található dokumentumokat is. A négynapos helyszíni munkát Kolozsváron, az Erdélyi Református Egyházkerületi Központi Gyűjtőlevéltárban levő, a helysége és templomára vonatkozó források felkutatása és egyéb dokumentációs anyagok gyűjtése, előkészítése előzte meg.

Papp Kinga

Súlypontok

Egy nebész év nebész első félévéén vagyunk túl. A gazdasági válságot megérezte a KÖH költségvetése is. A Hivatal erre az évre az OKM-től kapott 2 milliárd 479 millió forintot, s ez az összeg mintegy 215 millió forinttal kevesebb, mint ami tavaly rendelkezésünkre állt. Korábbi elképzeléseket kellett takaréklángra tenni, óvatosan bánni a pénzügyi forrásokkal. Még nem tudjuk, mit hoz a jövő évi költségvetés, de az előjelek nem sok jót ígérnek. Amikor minden fillérnek több helye is van, súlyponti kérdés minden döntés.

Előbb azonban essék szó a gondokról. Nehezen indult, végül mégis sikerrel zárult a miklósszéplaki kastély ügye. A perben példaértékű ítélet született. Világossá vált, hogy senki nem bánhat egy műemlékkel úgy, ahogy akar. Ügyészségi vizsgálatok zajlottak le annak érdekében, hogy tisztázódjon ez az ügy, s hogy ez így alakult, az Figler András érdeme – mondta Mezős Tamás elnök.

Sok bontás is történt- többnyire engedély nélkül. Az, hogy ez pusztulás volt-e vagy bontás, nem mindig egyértelmű. „A műemlékvédelem helyzete társadalmi megítélése sem mondató jónak. Nincs meg az az államigazgatási és jogi háttérünk, amivel érvényt szerezhetnénk az örökségvédelem elveinek. A társadalom szükséges rossznak tekinti a műemlékvédelmet, s nem ismeri fel a jelentőségét, hogy jövőnk szempontjából milyen jelentősége van épített örökségünk védelmének. A sajtó és befektetői logika, illetőleg szándékok vagy az önkormányzatok helyzetéből következő törekvések nem mindig azonosak. Vannak olyan vélt vagy valóságos gazdasági érdekek, amelyek ezt felülírják. Ami a Belső-Erzésváros körül történt azt bizonyítja, hogy ezt az egész ügyet kezelhette volna bölcsebben is a kerület, ha a szabályozók nem abba az irányba húzzák, hogy szedjen be minél többet, mert nincs elegendő pénze a fejlesztéséhez.” – mondta Mezős Tamás. Lényegében ezt írja le a Porge jelentés is, mármint, hogy ami történt nem műemléki, hanem gazdasági kérdés, s ez tágabb értelemben, országosan is igaz. Ebből magyarázható a műemlékvédelem hátrányos helyzete.

Megoldatlan a Tokaji Történelmi Borvidéki Kultúrtájon épülő erőmű ügye is. Ex-lex állapot van, a beruházó érvényes építési engedély birtokában egyelőre csak azért nem épít, mert a bankok a recesszió miatt nem adnak pénzt, de ha igen, bármikor elkezdheti az építkezést.

A közelmúlt visszhangos eseménye volt két koraközépkori templomunk rohamosan romló állapota. Mezős Tamás szerint Jákot és Lébényt illetően mindenki tudja, hogy ezekkel baj van.

– Lébény esetében talán lesz is megoldás – mondja az elnök – „Sajnos Ják és a többi egyházi emlékek kapcsolatban nem látok kiutat addig, amíg a támogatási rendszer jogszabályi háttére nem változik úgy, hogy helyreállítás költségvetési pénzből közvetlenül is támogatható legyen. Az egyházi tulajdonban lévő emlékek állapota gyenge közepes, közel vagyunk ahhoz a pillanathoz, amíg ezeknek az állapotmegőrzése nagyobb beruházás nélkül még elvégezhető, de félek, ha elszalasztjuk ezt a pillanatot, a romlás állapota exponenciális görbe mentén felgyorsul. Egerben az érseki palota funkcióváltásá-

val az egyház nagyobb terhet vesz a nyakába azzal, hogy a palota Pyrker-szárnyát – múzeumként – a nagyközönség számára is meg akarja nyitni. Ebben a helyzetben állásainkat kell védeni, s házon belül olyan súlypontokra koncentrálni, ami a műemlékvédelem számára jobb időszakban talán offenzívabb fellépést tesz lehetővé.

Súlyponti kérdés – több éve mondom – teszi hozzá az elnök –, hogy a *Hivatal nyilvántartása rossz*. Most intenzíven és nagy tempóban folyik a nyilvántartás rendbetétele. Az Iroda máris látványos eredményeket produkál. A hűszerezet is alig elérő poligonon meghatározott régészeti lelőhelyek közül ma már az ötvenezret közelítjük. Azt a szintet, amikor az azonosítható lelőhelyek elfogynak, s lassan befejeződik ez a munka. Ami a műemlékeket illeti, ugyanez a gondolkodás indult el. Szükségünk lenne a hiteles kataszteri térképre, s akkor a védett objektumok és környezetük megjelölését ugyanúgy poligonon készíthetnénk el, mint a régészeti lelőhelyekét. Ez a poligonozás együtt fut a műemlékállomány revíziójával, amit a kutatási és dokumentációs osztály együtt végez a nyilvántartással, hogy a hiányzó 12 Műemlékjegyzék már egy revideált állapotot tükrözzön, s a korábban megjelentetett nyolc kötet revízióját is elvégezzük, folyamatosan megjelentetve a felülvizsgált és az új köteteket. Ez a munka várhatóan a jövő év végéig elkészül.”

Súlyponti kérdésnek tekinti az elnök a *szemlélet egységesítését* is. Ezt a célt szolgálja a *vezető felügyelői rendszer* felállítása. Igaz, teszi hozzá, sokan némi fenntartással fogadták ezt az intézkedést, de azon dolgozik, hogy beérjen ez a rendszer, s a kollégák tegyék a dolgukat. „Remélem, a rövid időn belül kialakuló vezető gárda az együttgondolkodás egységes szemléletét tovább tudja adni.”

A régészet területén *jogszabályi* gondok vannak. Amíg a Hivatal nem kapja meg régészeti hatósági jogkörét, addig nehezen léphet előre. A kutatásokat illetően lényeges, hogy végre beindult az Alföldi Műemlékhelyreállító Kft-ből kivált Örökségvédő Ingatlanfenntartó nonprofit Kft. A társaság a KÖH szakmai irányítása mellett kezdte meg a működését. Tevékenysége kiterjed egyrészt a szakmai felügyelet ellátó Kulturális Örökségvédelmi Hivataltól átvett üzemeltetési és hatósági munkát kiszolgáló szakmai feladatokra vállalkozási szerződés keretében, másrészt a piacon vállalkozva – kutatásra, tervezésre, restaurálásra, építésszervezésre, műszaki ellenőrzésre –, nyereségét pedig a tevékenységére fordítja. Ha már a Hivatal nem tud pénzbeli támogatást nyújtani, akkor szakmai segítséggel támogatja a helyreállítást. ■

– yz –

Az Európa Tanács feladata és a HEREIN Network Kulturális egyezmények monitoringja II.¹

BOZÓKI-ERNYÉY KATALIN

Az Európa Tanács egyik fontos feladata a hatályos európai kulturális egyezmények – *Egyezmény az európai építészeti örökség védelméről* (1954, Granada), *Európai egyezmény a régészeti örökség védelméről* (1992, Valletta), – alkalmazásának figyelemmel kísérése, érvényesítésének, végrehajtásának ellenőrzése, azaz monitoringja. A feladat az Európai Unió nagy léptékű bővülésével az utóbbi hat évben került előtérbe és különösen az elmúlt két évben a *Directorate of Culture and Cultural and Natural Heritage* (Kulturális és Kulturális és Természeti Örökség Igazgatóság), a *Steering Committee for Heritage and Landscape*, *CDPATEP* (Örökségi és Tájügyi (Végrehajtó) Bizottság) jelentős lépéseket tett, hogy a régóta esedékes munkát valóban megszervezze és elindítsa.

A monitoring kiinduló pontjává a *HEREIN* – a *European Heritage Network* (Európai Örökségvédelmi Együttműködési Hálózat), a Tanács saját, már működő hálózata vált. A *HEREIN* alapfeladata ugyanis nemzeti örökségvédelmi-politikai jelentések (*national policy*) készítése, archiválása, kutathatóvá tétele. Az Európa Tanács Adrian Olivier-t (jelenleg az English Heritage stratégiai igazgatója), illetve az akkor általa irányított *Europae Archaeologiae Consilium* (EAC), nemzetközi régészeti szervezetet kérte fel, hogy egy szakmai csoport segítségével vizsgálja meg a *HEREIN* keretei között 1999 óta készült nemzeti örökségvédelmi-politikai jelentéseket.² Tegyen javaslatot egy olyan új kérdőív-rendszerre, amely nemcsak az építészeti és régészeti, de a táj örökség-politika bemutatására is képes, a témaköröket integráltan kezeli és összehasonlító vizsgálatra alkalmas adatokat nyújt.

A felkérést megelőzően, a Valletai Egyezmény tíz éves évfordulója kapcsán, az EAC részletes kérdőíves felmérést készített a tagállamokban az Egyezmény végrehajtásáról. A *Consilium* felmérése és a *HEREIN* Networkon belül 2004-re megszervezett nemzetközi régészeti konferencia³ járult hozzá, többek között, ahhoz, hogy az Európa Tanács Adrian Olivier-t és az irányítása alatt álló csoportot az örökségvédelmi-politikai jelentésekre támaszkodó önálló, régészeti kérdőív-csomag kidolgozására is felkérje. A munkának úgy kellett elkészülnie, hogy mintául szolgálhasson más

kulturális egyezmények, legfőképpen a Granadai Egyezmény monitoringjának kialakításához.

A tavaly ősszel, a Chaumont-sur-Loire-ban (Franciaország), megrendezett *HEREIN* közgyűlésen mutatták be az eredményeket. A szakértő csoport által elkészített kérdőíveket előzetesen öt országban, Belgium, Görögország, Írország, Norvégia, Románia tesztelték, majd az őszi bemutatót követően megküldték a *HEREIN* tagországokba véleményezésre. Az Európa Tanács tervei szerint az új, 3. verzióknak nevezett örökségvédelmi-politikai jelentések elektronikusan is kitölthető változata jövő év júniusára fog elkészülni, addigra szeretnék bekérni az összes ország friss jelentését.

A régészeti monitoring-kérdőív jelenleg hét témát dolgoz fel: A nem állami szereplők részvétele az örökségvédelemben; Régészeti emlék vagy lelet véletlenszerű felfedezése; Ásatási és egyéb régészeti tevékenységek szabványai; Raktározási feltételek; Integrált örökségvédelmi stratégiák a fejlesztési politikákban; A leletmentő/megelőző feltárások finanszírozása; A terepmunkát követő anyagfeldolgozás és a tudományos eredmények terjesztése.

A monitoring-modulok és a teszt országok eredményei egyelőre nem nyilvánosak.

A tervek szerint a monitoring ún. „soft“ monitoring formájában fog elkezdődni, a modulok közül aktualizálások függvényében egyet-egyvet választanak majd ki és kéri fel kitöltésükre a tagországokat. Elsőként 2010-ben az illegális régészeti leletkereskedelemmel kapcsolatos munka várható.

Az európai építészeti örökség védelméről szóló egyezmény monitoringjának előkészítését idén májusban kezdték el. A munkaterv szerint, amely az Európa Tanács honlapján elérhető,⁴ 2010-ben kezdik majd el a kiválasztott országokban a kérdőívek tesztelését. A kidolgozandó témák közül egy példa: Növekvő feszültség az épületek megőrzése és más közösségi igények (energia megtakarítás, megközelíthetőség stb.) között.

Az *Európai Táj Egyezmény* (2000, Firenze), a harmadik egyezmény, amely bizonyos tekintetben érinti a kulturális örökség szakterületét. A *HEREIN* közgyűlésen elhangzott, hogy az Európa Tanács a kulturális egyezmények nyomonkövetésével összhangban szeretné elképzelni a Táj Egyezmény figyelemmel kísérését, erre utal az örökségvédelmi politikai-jelentés új, 3. verziója is. Az Európa Tanács honlapján igen sok, részletes anyag található az *Európai Táj Egyezmény Információs Rendszerének* felállításával kapcsolatban. A döntést hozó testület legutóbbi ülése szeptember 28-án volt.⁵ ■

(folyt a köv. számban a *HEREIN* örökségvédelmi tezausztról)

1 Az Örökség előző számában jelent meg a cikksorozat első része: Az Európa Tanács feladata és a *HEREIN* Network. Kulturális örökségvédelmi politika (I. címen). Az Európa Tanács honlapjának egy részét a megjelenést követően átterveztek ezért utólag a cikk néhány internetes hivatkozása módosításra szorult. Az 1. l. j. helyesen: http://www.coe.int/T/DG4/CultureHeritage/News/default_en.asp, a 2. l. j. forr. letölthető a http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/Herein/Default_en.asp Publications címszó alatt. A 3. l. j. ld. 2., 4. l. j. helyesen http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/CWE/default_en.asp News rovat, 5. l. j. helyesen http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/culture/Reviews/Default_en.asp, ill. található egy magyar jelentés a kultúrpolitika és a kulturális sokszínűség témakörében az alábbi címen: http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/culture/Completed/Diversity/publication_en.asp. Valamint az alábbi mondat második fele helyesen így hangzik: ... Compendium of Cultural Policies and Trends in Europe internet alapú projekt a legfontosabb európa tanácsi kezdeményezés.

2 Jelenleg a <http://european-heritage.net> internetes oldalon 23 ország örökség-politikai jelentése olvasható. Magyarországról a jelentés, a kapcsolódó társintézményekkel együttműködésben, a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal keretei között jelenleg készül.

3 A beruházásokat megelőző feltárások témakörében született 2004-ben egy olyan nemzetközi konferencia, amely már a Valletai Egyezmény monitoringját is volt hivatott előkészíteni. A konferencia anyagai, bár csak 2007-ben, de átdolgozva, frissített formában kerültek kiadásra. A kötet – Katalin Bozóki-Ernyey (ed). *European Preventive Archaeology. Papers of the EPAC Meeting, Vilnius 2004*. National Office of Cultural Heritage, Hungary – Council of Europe, 2007 – letölthető az Európa Tanács honlapjáról, Publications címszó alatt: http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/Archeologie/default_en.asp

4 http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/Archeologie/2009CDPATEP19GrenadaWG1Recommendations_en.pdf – CDPATEP (2009) 19 dokumentuma

5 http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/Landscape/default_en.asp

A felújított és 2006-ban átadott főtér. Tervezők: Mongliár László és Takács András

Fotó: www.szombathely.hu

SZOMBATHELY, KONFERENCIAVÁROS VOLT

Szombathely jelképe lesz az ISEUM. Tervező: Mezős Tamás